

İş Yargılamasında “Hayatın Olağan Akışı” Kavramının Rolü

Berna ÖZTÜRK YILMAZ¹
ORCID: 0000-0002-1513-0129

Muhittin ASTARLI²
ORCID:0000-0001-5823-596X

DOI: 10.54752/ct.1618806

Öz: İş yargılamasında tarafların aşması gereken sorunlardan bir tanesi de, ispat meselesidir. Zira iddiasını ispatlayamayan taraf, davayı kaybetme riskiyle karşılaşmaktadır. Bununla birlikte, iş yargılamasında ispat zorluklarının aşılmasında “*hayatın olağan akışı*” kavramına sıklıkla başvurulmaktadır. Ancak, hayatın olağan akışı kavramının mevzuatımızda açık bir tanımı yer almadığı gibi bu kavram oldukça muğlak ve göreceli bir niteliğe de sahiptir. Yargı kararları incelendiğinde ise bu konuda ciddi bir kavram kargaşası olduğu dikkat çekmektedir. Öyle ki “hayatın olağan akışı kavramı”nın yerine “tecrübe kuralları”, “fiili karine”, “emare ispatı” “ilk görünüş ispatı” veya “yaklaşık ispat” müesseselerine de bir arada veya ayrı ayrı başvurulduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca, yargı kararları incelendiğinde, büyük ölçüde hayatın olağan akışı kavramının ispat yükünün yer değiştirmesine yol açtığı görüşüne de rastlanmaktadır. Oysa hayatın olağan akışı, hukuki niteliği itibarıyla fiili bir karinedir. Dolayısıyla, bu kavramın ispat yükünün yer değiştirmesi sonucunu doğuran bir mahiyeti bulunmamaktadır. Hayatın olağan akışı, ispat zorluklarının aşılmasında gündeme gelen ve delillerin değerlendirilmesiyle ilgili bir husustur. İşte bu makalede amaçlanan, hayatın olağan akışı kavramının iş yargılamasındaki rolünün ve hukuki niteliğinin belirlenmesidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı, bernaozturk88@gmail.com,

² Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı, muhittinastarli@gmail.com,

ÖZTÜRK YILMAZ, B., ASTARLI, M., (2025) “İş Yargılamasında “Hayatın Olağan Akışı” Kavramının Rolü”, Çalışma ve Toplum, Sayı: 84, C.1, s.13-60

Makale Geliş Tarihi:21.10.2024 - Makale Kabul Tarihi: 20.12.2024

Anahtar Kelimeler: Hayatın olağan akışı, fiili karine, delillerin değerlendirilmesi, iş yargılaması, ispat yükü.

The Role of the Concept of “Natural Flow of Life” in Labour Judiciary

Abstract: One of the problems that parties have to overcome in labour disputes is the issue of proof. The party that cannot prove its claim runs the risk of losing the case. However, the concept of “the natural flow of life” is frequently used to overcome the difficulties of proof in labor judiciary. The concept of natural flow of life is not clearly defined in our legislation. This concept is also rather vague and relative in nature. When judicial decisions are examined, a serious conceptual confusion on this issue draws the attention. In fact, instead of the "concept of the natural flow of life", it is observed that the institutions of “rules of experience”, “presumption of fact”, “indication”, “first appearance proof” or “plausible proof” are used together or separately. Moreover, the concept of the natural flow of life has substantially shifted the burden of proof in court decisions. However, the natural flow of life is a presumption of fact in terms of its legal nature. Therefore, this concept does shift the burden of proof. The natural flow of life is an issue that comes to the fore in overcoming difficulties of proof and it is related to the evaluation of evidence.

Key Words: Natural flow of life, presumption of fact, evaluation of evidence, labour judiciary, burden of proof.

Giriş

İş yargılamasında tarafların aşması gereken en temel zorluklardan biri *ispat* meselesidir. Zira taraflar arasındaki ilişkinin mahiyeti, yaşanan olaylar, eski alışkanlıklar, belge ve kayıt tutma yükümlülüğünün gereği gibi ya da hiç yerine getirilmemesi, uyuşmazlık çıkması durumunda tarafların iddialarını ispatlamakta zorluk yaşamalarına neden olmaktadır.

Oysa özel hukuk uyuşmazlıklarından doğan davalarda, davanın kazanılması taraflar arasındaki çekişmeli vakıaların doğru olup olmadığının ispat edilmesine bağlıdır. Yargılama hukukunun vazgeçilmez bir parçası olan ispat faaliyetinin amacı, iddia edilen maddi vakıanın gerçekliği konusunda hakimi ikna etmektir. İspat faaliyeti sırasında, bir vakıanın gerçekliği hakkında hakimde kanaat uyandırmak için ispat aracı olarak delillere başvurulmaktadır. Taraflarca getirilme ilkesinin uygulandığı davalarda deliller taraflarca mahkemeye sunulmaktadır. Hakim, sunulan delillerden hangisinin ispat için geçerli olduğuna karar vermektedir. Buna karşılık, kendiliğinden araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda ise hakim, uyuşmazlığın çözümü için gerekli tüm delillere kendiliğinden başvurmaktadır.

Yargılama sırasında hakim, dava öncesinde yaşanmış ve mahkeme dışında gerçekleşen çekişmeli bir vakıa hakkında karar vermek durumundadır. Davada ispat, işte bu noktada, iddia edilen vakıaların gerçekliği konusunda, hakimde kanaat uyandırmak için başvurulmuş bir yöntemdir. Ancak iddia edilen her vakıanın ispatlanamaması yargılama hukukunda ciddi bir risk olarak bulunmaktadır. Bu nedenle kanun koyucu ispatsızlığın (ispat edilememe) riskine kimin katlanması gerektiği konusunda çeşitli kurallar getirmiştir. İspat yüküne ilişkin kurallar, bir somut vakıa iddiasının ispatlanamaması durumunda belirsizliğin rizikosuna kimin katlanacağını belirlemek için başvurulmuş bir yoldur.

Uygulamada taraflar kimin ispat yükü altında olduğuna bakmaksızın, iddia veya savunmalarını ispat etmek için ulaşabildikleri tüm delilleri mahkemeye sunmaktadır. Hakim, sunulan delilleri inceleyerek iddianın ispatlandığına karar verirse, belirsizlik hali oluşmadığı için ispat yükü kurallarına başvurmadan kararını verir. Zira ispat yükü kurallarına iddia edilen vakıanın ispatlanamaması halinde başvurulmakta ve mahkeme ispat yükü kurallarını esas alarak nihai kararını vermektedir.

Bununla birlikte, maddi vakıanın ispatının çok zor olduğu hallerde, iddiasını ispatlayamayan taraf, davayı kaybetme riskiyle karşılaşmaktadır. Bu noktada ise, ispat zorluklarının aşılması amacıyla ispat ölçüsünün düşürülmesi, emare ispatı, ilk görünüş ispatı veya karineler gündeme gelmektedir.

İş yargılamasında ise ispat zorluklarının aşılmasında “*hayatın olağan akışı*” kavramına sıklıkla başvurulmuş gözlemlenmektedir. Oldukça muğlak bir kavram olan “*hayatın olağan akışı*”, iş yargılamasında ispat güçlüklerinin aşılmasında adeta bir “*maymuncuk*” işlevi görmektedir. Öyle ki, bazı yargı kararlarında olağan bir duruma dayanan tarafın, iddiasını ispatla yükümlü olmadığı; tersine normal durumun aksini iddia edenin ispat yükü altında bulunduğu belirtilmektedir.³

³ Örneğin murise ait yaşlılık aylığının bankadan aile fertleri tarafından çekildiği iddiasına dayanan bir davada, Yargıtay 10. Hukuk Dairesi şu yönde bir karar vermiştir: “*Doğal olarak banka kartının hayatta iken sigortalının yanında bulunması, öldükten sonra da birlikte oturan mirasçılarının eline geçmesi asıldır. Bu durumda davada ispat yükünün ölümünden önce sigortalıyla birlikte oturan kişiye ait olduğunda kuşkuya düşülmemelidir. Gerçekten de, olağan bir duruma dayanan tarafın, bu iddiasını kanıtlama yükümlülüğü altında olmadığı, ispat yükünün, normal durumun aksini iddia eden tarafın üzerinde olduğu; başka bir anlatımla, belli olaylardan, belli olmayan bir olay için çıkarılabülen durumlara dayalı sili karine lehine olan tarafın ispat yükü altında bulunmadığı, karinenin aksini kanıtlama yükümlüsünün bunu iddia edenin üzerinde olduğu, yargılama hukukunun temel ilkelerindedir.*” Bu konuda bkz. Y10HD, 24.09.2012, E.2012/14955, K.2012/15952, (<https://www.lexpera.com.tr>). Benzer yönde bkz. Arslan vd., 2023: 419. Buna karşılık, doktrinde *Umar ve Yılmaz*’a göre, “*olağan durum*” ölçütünü abartmak ve ispat yükünün paylaştırılması sorununu çözmek için tek ölçüt olarak

Öte yandan, yargı kararlarında kavram bütünlüğünün olmadığı da ilk etapta göze çarpmaktadır. Yargıtay ve bölge adliye mahkemelerinin ilgili dairelerinin kararları incelendiğinde ispat kolaylıklarının sağlanması için “*hayatın olağan akışı*” kavramının yanı sıra/ya da “*hayatın olağan akışı kavramı*”nın yerine “*tecrübe kuralları*”; “*fili karine*”; “*emare ispatı*” “*ilk görünüş ispatı*” veya “*yaklaşık ispat*” müesseselerine de bir arada veya ayrı ayrı başvurulduğu görülmektedir.⁴ İlâveten, yargı mercileri hayatın olağan akışı kavramından tanık ifadelerinin değerlendirilmesinde de yararlanmaktadır.⁵

İspat hukuku bakımından özellik gösteren bu kavramlar, iş yargılamasında ispat yükünün yer değiştirmesi veya bazı durumlarda delillerin serbestçe değerlendirilmesi ilkesi bağlamında kullanılmaktadır. Açıkçası, yargı kararları incelendiğinde ciddi bir kavram kargaşası olduğu dikkat çekmektedir.

İspat zorlukları, iş yargılamasının en çetrefili konuları arasında yer almaktadır. Bu zorluğun aşılması için şüphesiz ki taraflara bazı olanaklar sunulması gerekmektedir. Ancak bu durum, hukuki kavramların manalarından soyutlanarak ezbere kullanılmasına yol açmamalıdır. İşte bu makalede amaçlanan, gerek doktrinde gerek yargı kararlarında sıklıkla kullanılan “*hayatın olağan akışı*” kavramının anlamı ve hukuki mahiyeti ile iş yargılamasındaki yerinin ne olduğu sorusuna cevap aramaktır.

Bu minvalde hazırlanan ve üç ana bölümden oluşan çalışmada ilk olarak hayatın olağan akışı kavramının içtihatındaki görünümü okuyucuya sunulmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, hayatın olağan akışı kavramıyla neyin kastedilmek istendiği ve benzer kavramlarla ilişkisi, somut bazı uyumsuzlıklardan da örnekler sunulmak suretiyle araştırılmakta ve bu yolla kavramın hukuki niteliğinin ne olduğu

kullanmak ciddi yanlısamlara veya ulaşılan çözümün çok yetersiz gerekçelere dayanmasına yol açar. (1980: 61-62).

⁴ Gerçekten de Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin bir kararında bu durum şu şekilde ifade olunmaktadır: “*Özellikle iş davalarındaki uyumsuzlukların çözümünde tanık beyanları ile karinelerin yeri oldukça büyüktür. Bu bağlamda ‘karineler’; ‘hayatın olağan akışı’, ‘işçi lehine yorum’, ‘işçinin korunması’, ‘ispat kolaylığı’ ve ‘yaklaşık ispat’ gibi yerleşmiş ilkeler içinde varlık göstermektedir. Karışık bir iş veya meselenin anlaşılmasına ve çözümlenebilmesine yarayan iş, ipucu ve bir durumun anlaşılmasına yardım eden hal ve belirti olarak ifade edilen karine; bir hukuki durumun aydınlanması, bir hukuki görüşe güvenin korunması veya muamele hayatının özel gereklerinin karşılanması şeklinde bir ispat zorunluluğunu kaldırması yahut kurumların varlığının korunması gibi çeşitli amaçlara hizmet eder.*” Bkz. Y22HD, 16.06.2014, E.2013/14296, K.2014/17345, (<https://www.lexpera.com.tr>).

⁵ Örneğin Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin bir kararına göre, “*Somut olayda, davacının davalı iş yerinde şoför olarak çalıştığı anlaşılmiş olup davacının yaptığı iş, tanık beyanları ve hayatın olağan akışı bir arada değerlendirildiğinde Karayolları Trafik Yönetmeliği'nin 98. maddesinde belirtilen çalışma saatlerinin dikkate alınarak davacının fazla mesai ücreti...*” Bkz. Y22HD, 03.06.2020, E.2017/29161, K.2020/5558, (<https://www.lexpera.com.tr>).

sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise, hayatın olağan akışı kavramının iş yargılaması açısından ispat faaliyetindeki rolü sorgulanmaktadır.

Nihayet bu sayede, yaygın bir şekilde kullanılan hayatın olağan akışı kavramının hukuki niteliği ve ispat hukukundaki rolü incelenmektedir.

İş Uyuşmazlıklarında İspat Zorluklarının Aşılmasında Başvurulan Hayatın Olağan Akışı Kavramının İçtihatteki Görünümü

İş yargılamasında ispat zorluklarının aşılması amacıyla hayatın olağan akışı kavramına sıklıkla başvurulmaktadır.⁶ Öyle ki, bazı yargı kararlarında hayatın olağan akışına dayanan tarafın ispat yükünü taşımadığı; diğer bir anlatımla hayatın olağan akışının ispat yükünü ters çevirdiği ifadesine rastlanmaktadır. Yine bazı kararlarda hayatın olağan akışı, ispat kolaylığı sağlamak için kullanılmakta ve hakimnin kanaatinin oluşumunda etkili olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, gerek Yargıtay’ın gerek bölge adliye mahkemelerinin kararlarında ispat zorluklarının aşılması amacıyla emare, ilk görünüş ispatı, fiili karine, tecrübe kuralları gibi kavramlara da rastlanılmaktadır. Bu kavramların hukuki nitelikleri ve birbirleriyle olan benzerlik ve farklılıkları aşağıda incelenmektedir.

Ancak bundan önce, iş yargılamasındaki ispat zorluklarının aşılması bağlamında kullanılan hayatın olağan akışı kavramının yargı kararlarındaki görünümüne kuş bakışı bakılarak yol haritası çizilmeye çalışılacaktır.

Hayatın olağan akışı kriterinin kullanıldığı uyuşmazlıkların başında cinsel ve psikolojik taciz iddialarının ispatı gelmektedir. 4857 sayılı İş Kanunu’nda⁷ cinsel tacizin önlenmesine ve tacize uğrayan işçinin korunmasına ilişkin özel bir düzenleme yer almaktadır. İş Kanunu m.24/II-(b) bendine göre, “İşveren işçinin veya ailesi üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak şekilde sözler söyler, davranışlarda bulunursa veya işçiye cinsel tacizde bulunursa” ve m.24/II-(d) bendine göre, “İşçinin diğer bir işçi veya üçüncü kişiler tarafından işyerinde cinsel tacize uğraması ve bu durumu işverene bildirmesine rağmen gerekli önlemler alınmazsa” işçi iş sözleşmesini haklı nedenle sona

⁶ İş yargılaması dışında da hayatın olağan akışı kavramına yargı kararlarında sıklıkla rastlanmaktadır. Bu konuda bazı örnekler için bkz. Y3.HD, 05.06.2012, E. 2012/11044, K. 2012/14352; Y19HD, 13.05.2013, E.2013/4652, K.2013/8563; Y11HD, 12.11.2014, E.2014/9768, K.2014/17472; Y6HD, 26.09.2013, E.2013/11239, K.2013/13095; Y8HD, 20.01.2015, E.2014/20174, K.2015/1107; Y2HD, 20.09.2021, E. 2021/5506, K. 2021/6245, Gaziantep BİM 2. VVD, 30.06.2020, E.2019/1864; K.2020/467; D13D, 26.01.2020, E.2020/2242, K.2022/233; D12D, 09.04.2013, E.2009/3142, K.2013/2494, (<https://www.lexpera.com.tr>). Bu konuda ayrıca bkz. Cin Karagöz, 2017:116 vd.; Özdiler Küçük, 2011:141 vd.; Uyar, 2013:243-257; Bildir, 2022: 19-27.

⁷ RG, 10.06.2003, 25134.

erdirebilir. Öte yandan İş Kanunu m.25/II-(ç) bendi uyarınca ise işveren “işçinin işverenin başka bir işçisine cinsel tacizde bulunması” durumunda işçinin iş sözleşmesini haklı nedenle feshedecektir.

Cinsel taciz, haklı bir fesih nedeni olarak belirtilmesine karşın, tacizin ispatı konusunda kanunda herhangi bir düzenleme yer almamaktadır. Bununla birlikte, cinsel taciz, ispatı en zor konulardan biridir. Zira, taciz olayı büyük ölçüde mağdur ve fail arasında yaşanmakta ve bu olayın herhangi tanığı bulunmamaktadır. Nitekim Yargıtay da vermiş olduğu kararlarda bu hususu şu şekilde açıklamaktadır: “Cinsel taciz eyleminin yapısı gereği ardında delil bulunması her zaman mümkün olmayabilir. Mağdurun ya da mağdurenin tek başına olduğu yerlerde bu tür eylemlere maruz kaldığı ve tacize uğrayanın çok azının çeşitli nedenlerle bu tür olayları işverene yansıtılabildiği dikkate alındığında ispat noktasında tacize uğrayan lehine değerlendirmeye gidilmelidir.”⁸

Bu noktada ise, cinsel taciz davranışının var olup olmadığını kimin ispatlayacağını yani ispat yükünün kimde olduğunu belirlemek gerekmektedir. İspata ilişkin özel bir düzenleme de yer olmadığı için Türk Medeni Kanunu (TMK)⁹ m.6¹⁰ ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK)¹¹ m.190/1¹² uyarınca belirleme yapılması gerekmektedir.¹³ İşveren, işçinin iş sözleşmesini cinsel tacizde bulunduğu iddiasıyla feshediyorsa, burada tacizin varlığını ispat, işverene düşmektedir. Buna karşılık, cinsel tacize uğradığı iddiasıyla iş sözleşmesini işçi feshediyorsa, tacizin varlığını kendisi ortaya koymalıdır (Özdemir, 2006: 209-211).

Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere, cinsel taciz, ispatı en güç olan durumlardan biridir. Bu noktada ise ispat güçlüklerinin aşılması için bazı yollara başvurulması gerekmektedir. Yargıtay cinsel tacizin ispatı konusunda bahse konu olayları bir bütün olarak değerlendirmek gerektiği¹⁴ düşüncesinden hareket etmekte ve hayatın olağan akışı kavramını bir ölçüt olarak kullanmaktadır (Benzer yönde bkz. Özdemir, 2006: 213; Okur, 2016: 597-598; Sevimli, 2013: 123; Çil, 2014: 89; Heper, 2022: 363; Ekmekçi ve Yiğit, 2021: 317; Erdoğan, 2023: 379-380).

⁸Y9HD, 10.02.2020, E. 2017/14071, K. 2020/1819, (<https://www.lexpera.com.tr>).

⁹ RG, 08.12.2001, 24607.

¹⁰ “Kanunda aksine bir hüküm bulunmadıkça, taraflardan her biri, hakkını dayandırdığı olguların varlığını ispatla yükümlüdür.”

¹¹ RG, 04.02.2011, 27836.

¹² “İspat yükü, kanunda özel bir düzenleme bulunmadıkça, iddia edilen vakaaya bağlanan hukuki sonuçtan kendi lehine hak çıkaran tarafa aittir.”

¹³ TMK m.6 ve HMK m.190/1 arasındaki ilişki aşağıda incelenmektedir.

¹⁴ Bkz. Y9HD, 12.10.2015, E. 2015/20326, K. 2015/28093, (<https://www.lexpera.com.tr>).

Nitekim Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin bir kararına göre, “Gerçekten, bir kadın işçinin namus ve iffetini etkileyebilecek şekilde nedensiz yere kendisinin cinsel tacize uğradığı yönünde bu kadar ayrıntılı olarak açıklamada bulunması hayatın olağan akışına aykırıdır.”¹⁵

Yine bir başka karara göre, “Cinsel suçların, işleniş şekli dikkate alındığında, mağduru tek başına kollama ve görgü tanığına olanak bırakmama gerektiren bir özelliği vardır. Nitekim olay tutanağını düzenleyen tanıklar, davacı ve diğer bayan işçiyi tartışırken ve karşılıklı birbirlerine hakaret ederken gördüklerini, daha öncesini bilmediklerini belirtmişlerdir. Bu tartışma ve hakaret olayının herhangi bir neden olmadan çıkması hayatın olağan akışına aykırıdır.”¹⁶

Psikolojik tacize uğradığını iddia eden işçi, bu iddiasını ispatla yükümlüdür. Ancak cinsel tacizde olduğu gibi işçinin psikolojik tacize uğradığını ispat etmesi de her durumda çok kolay değildir. Bu noktada da karşımıza yeniden *hayatın olağan akışı* kavramı çıkmaktadır. Gerçekten de, yüksek mahkemeye göre de, “Psikolojik tacize uğradığını iddia eden mağdur, bu iddiasını ispatlamakla yükümlü ise de; psikolojik tacizin genellikle tacizi uygulayan ile tacize maruz kalan arasında gerçekleşen bir olgu olması karşısında olayların tipik akışı, tecrübe kuralları göz önüne alınarak sonuca gidilmesinde de yarar bulunmaktadır.”¹⁷

¹⁵Y9HD, 28.01.2010, E. 2008/14529, K.2010/1463, (<https://www.lexpera.com.tr>). Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin bir başka kararına göre, “Cinsel taciz eyleminin yapısı gereği altında delil bulunması her zaman mümkün olmayabilir. Mağdurun ya da mağdurenin tek başına olduğu yerlerde bu tür eylemlere maruz kaldığı ve tacize uğrayanın çok azının çeşitli nedenlerle bu tür olayları işverene yansıtılabildiği dikkate alındığında ispat noktasında tacize uğrayan lehine değerlendirmeye gidilmelidir.(...) Somut uyumsuzlukta, tacize uğradığını bildiren kadın işçi Y'nin iffetini ortaya koyarak davacıya bu çeşit ithamda bulunması için bir sebep bulunmadığı gibi, tanık F'nin de davalı ile bir husumeti olmadığı anlaşılmaktadır.” Bkz. Y9HD, 10.02.2020, E.2017/14071, K.2020/1819, (<https://www.lexpera.com.tr>). Benzer yöndeki kararlar için bkz. Ankara BAM 6.HD, 12.03.2019, E.2017/4107, K.2019/441; Y22HD, 25.11.2014, E.2014/23315, K.2014/33270, (<https://www.lexpera.com.tr>). Hayatın olağan akışı ile kadının iffetini ilintilendirmenin isabetsizliği konusunda bkz. Erdoğan, 2023: 379.

¹⁶ Y9HD, 12.10.2009, E. 2009/115, K. 2009/26672, (<https://www.lexpera.com.tr>). Yüksek mahkemenin bir başka kararına göre ise, “Bir bayan işçinin nedensiz yere kendisinin cinsel tacize uğradığı yönünde bu kadar ayrıntılı olarak açıklamada bulunması hayatın olağan akışına aykırıdır.” Bu konuda bkz. Y9HD, 08.03.2005, E. 2004/13286, K. 2005/7706, Özdemir, 2006: 95. Benzer bir yaklaşım Alman Federal İş Mahkemesi kararlarında da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Federal İş Mahkemesine göre de mağdur, istenmeyen durumu bire bir şekilde formüle etmek zorunda değildir; burada objektif olarak ortaya çıkan durumdan gelen göstergelerle yetinilmelidir. Bu yönde bkz. BAG, 20.11.2014 - 2 AZR 651/13, (<https://beck-online.beck.de>).

¹⁷ YHGK, 16.01.2020, E. 2019/571, K. 2020/23, (<https://www.lexpera.com.tr>).

İspat zorluklarının aşılmasında hayatın olağan akışına sıklıkla başvurulmuş bir diğer alan ise işçi alacaklarıdır. Yüksek mahkeme, yazılı delillerle ispatlanmayıp sadece tanık anlatımlarına dayanan fazla çalışma iddialarında hayatın olağan akışı kriterini esas alarak takdiri indirim¹⁸ gitmektedir.¹⁹ Nitekim Yargıtay, bir işçinin uzun bir dönem boyunca her gün fazla çalışma yapmış olmasının hayatın olağan akışına uygun olmadığını belirtmektedir (Mollamahmutoğlu vd.,2022: 1319; Çelik vd., 2023: 789; Süzek, 2021: 843; Astarlı, 2008: 233; Köseoğlu ve Kabul, 2014: 259; Sur, 2019: 129-132). Yüksek mahkemenin konuyu tüm yönleriyle tartıştığı bir kararında bu durum şu şekilde ifade olunmaktadır: “(..) yapılan tatil ve fazla çalışmaların yazılı belgelere, işveren kayıtlarına veya kesin delillere değil tanık anlatımına dayalı olması durumunda mahkemece, indirimi öngören bir yasal düzenleme olmasa da işçinin uzun süre her gün fazla çalıştırılmasının ya da bütün tatil günlerinde çalıştığı kabulünün hayatın olağan akışına ve insan doğasına uygun düşmeyeceği, yaşam tecrübelerine göre hiç hastalanmadan veya evlenme, doğum, ölüm, özel işleri gibi mazhereti çekmeden yıllarca sürekli çalıştığı kabul edilemeyeceği, iş yerindeki üretim faaliyeti ve işçinin üstlendiği işin niteliği dikkate alınmadan sürekli iş gördürüldüğünün varsayamayacağı; işçinin ara dinlenmesi, hafta tatili, yıllık izin, ulusal bayram ve genel tatil günlerinde hiç dinlenme hakkını kullanmadan çalıştığı düşünülmemeyeceği karinesi göz önünde tutularak, hesaplanan tatil ve fazla çalışma alacaklarından makul bir indirim yapılması gerektiği hususu değerlendirilmelidir.”²⁰ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu bu kararında terminoloji olarak da açık bir tercihte bulunduğunu belirterek, “hakkaniyet indirim” ya da “takdiri indirim” nitelimesinin isabetli olmadığını, bunun yerine, yapılacak indirimin, işçinin yılın belli dönemlerinde çalışmadığı karinesine dayalı olduğundan “karineye dayalı makul bir indirim” ifadesinin kullanılmasının daha yerinde olacağını vurgulamaktadır.

İşçinin yıllık izin kullandığının ispat yükü işveren üzerinde olup, işveren bu durumu imzalı izin defteri veya eşdeğer bir belgeyle kanıtlamalıdır. Bununla birlikte yüksek mahkeme, işçinin çok uzun yıllar hiç izin kullanmadan çalışmasını hayatın

¹⁸ Ancak yüksek mahkeme, %50 düzeyinde yapılan bir indirimin hakkını özünü ortadan kaldıracak nitelikte olduğunu belirtmektedir. Bu yönde bkz. Y9HD, 28.04.2015, E.2015/8831, K.2015/15197, (<https://www.lexpera.com.tr>).

¹⁹ Yüksek mahkemenin hafta tatili alacağının ispatı konusunda verdiği bir karara göre de, “Somut olayda mahkemece, davacı tanıkları anlatımlarına itibar edilmesiyle, kapıcı olarak çalışan davacı işçinin çalışma süresi boyunca tüm hafta tatillerinde çalıştığı kabul edilerek, hafta tatili ücreti alacağı hüküm altına alınmıştır. Davacının hafta tatillerinde çalıştığına dair tanık olarak dinlettiği kişilerin, hizmet süresi boyunca, uyumsuzluk konusu alacak bakımından işyerindeki çalışma koşullarını bilmesi beklenemez. Kaldı ki, davacının çalıştığı apartmanın bağımsız bölüm sayısı ve ortak yerleri nazara alındığında, tüm hafta tatillerinde aralıksız şekilde çalışmasının kabulü hayatın olağan akışına aykırıdır. Mevcut delil durumuna göre davacının hafta tatillerinde çalıştığı ispatlanamamıştır.” Bu yönde bkz. Y22HD, 22.01.2013, E.2012/10831, K.2013/372, (<https://www.lexpera.com.tr>).

²⁰ YHGK, 06.12.2017, E.2015/2698, K.2017/1557, (<https://www.lexpera.com.tr>).

olağan akışına aykırı bulmakta ve hakimın HMK m.31 uyarınca aydınlatma yükümlülüğü çerçevesinde bir inceleme yaparak karar vermesi gerektiğini belirtmektedir.²¹

Yine yargı kararlarında 24 saat çalışma ile 24 ya da 48 saat dinlenme şeklindeki çalışmalarda, işçinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılaması gerektiği göz önünde tutularak işçinin 14 saat çalışıp 10 saat ara dinlenmesi yapıldığı belirtilmektedir.²² Bununla birlikte sağlık çalışanları ile güvenlik görevlileri konusunda ise daha farklı bir yaklaşım benimsenmektedir.²³ İlaveten hayatın olağan akışı kavramının belirleyici olduğu bir diğer konu ise, günde 11 saatin üzerinde yapılan çalışmalarda bir buçuk saat; 14 saat ve daha fazla yapılan çalışmalarda ise iki saat ara dinlenmesinin, çalışılan süreden indirilerek fazla çalışma ücretinin

²¹ Örneğin Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin bir kararına göre, “*Somut uyumsuzlukta, davacının çalışma süresi boyunca hiç yıllık ücretli izin kullanmadığı kabul edilerek yıllık ücretli izin alacağı hesaplanmış ise de; davacının çalışma süresi (15 yıl 1 ay 24 gün) dikkate alındığında bu kadar uzun süre yıllık ücretli izin kullanmadan çalışması hayatın olağan akışına aykırı bulunduğundan 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 31. maddesinde düzenlenen hakimın davayı aydınlatma ödevi kapsamında davacı asil çağrılarak çalıştığı süre boyunca yıllık ücretli izin kullanıp kullanmadığı, kullanmış ise kaç gün kullandığı konusunda beyan alınarak sonucuna göre yıllık ücretli izin alacağı konusunda bir karar verilmelidir.*” Bu yönde bkz. Y9HD, 12.01.2021, E.2018/8465, K.2021/410, (<https://www.lexpera.com.tr>). Benzer yönde Y9HD, 28.01.2021, E.2019/4776, K.2021/2673; Gaziantep BAM 8.HD,13.10.2020, E.2019/458, K.2020/1033, (<https://www.lexpera.com.tr>). Bununla birlikte, Yargıtay izin alacağına takdiri indirim uygulanmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu konuda bkz. Y9HD, 27.01.2022, E.2021/12471, K.2022/1343, (<https://www.lexpera.com.tr>).

²² Örneğin Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun bir kararına göre, “*(...) uyku ve diğer zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan zaman dilimi gözetildiğinde, çalışmanın günde en fazla 14 saat sürdürülebileceğinin kabul edildiği de göz önüne alındığında davacının 24 saatin tamamının işyerinde geçirildiği günlerde fiili çalışması en fazla 14 saat olabileceğinden, bunun dışında kalan yemek, uyku ve sair ihtiyaçları nedeniyle 10 saat ara dinlenme yapıldığı sonucuna varılmalıdır.*” Bu yönde bkz. YHGK, 09.06.2020, E.2016/824, K.2020/355, (<https://www.lexpera.com.tr>). Ayrıca bkz. YHGK, 08.02.2017, E.2014/2468, K.2017/229; Bursa BAM 3.HD, 05.06.2020, E.2019/1739, K.2020/740; İstanbul BAM 26.HD, 07.02.2020, E.2017/2452, K.2020/235, (<https://www.lexpera.com.tr>).

²³ Örneğin Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin bir kararına göre, “*Yapılacak iş, bastanede bu şekilde nöbete kalan temizlikçilere yatma yeri/imkanı tanınıp tanınmadığı taraflardan, gerekirse tanıklardan ve İnegöl Devlet Hastanesi Başbekimliğinden çalışma dönemleri de belirtilerek sorulup, uyuma imkanı tanınmışsa ara dinlenmesinin 10 saat olarak belirlenmesi, aksi takdirde 4 saat ara dinlenmesi düşülerek, 24 saat esasına göre hesaplama yapılmalıdır.*” Bu yönde bkz. Y9HD, 03.04.2017, E.2017/4399, K.2017/5758.

hesaplanmasıdır²⁴ (Baycık, 2018: 301-305; Doğan Yenisey, 2015: 120; Ekonomi, 2014: 33-35; Akyığıt, 2020: 421; Şahlanan, 2015: 2-4).

Öte yandan işçinin ücretine ilişkin çıkan uyuşmazlıkların ispatında da hayatın olağan akışı gündeme gelmektedir. Örneğin Yargıtay, vasıflı bir işçinin aylık ücretinin asgari ücretin üzerinde olmasını hayatın olağan akışının bir sonucu olarak görmektedir.²⁵ Nitekim Yargıtay 21. Hukuk Dairesi'nin bir kararına göre de, “*Nitelikli ve tecrübeli bir işçinin, yaptığı işin özelliğine göre asgari ücret ile çalışması hayatın olağan akışına aykırıdır. Bu durumda işveren tarafından asgari ücret üzerinden düzenlenen belgelerin aksinin kanıtlanamayacağı düşünülemez.*”²⁶

Benzer şekilde, Yargıtay'a göre işçinin çok uzun süre ücret almadan çalıştığı iddiası da hayatın olağan akışıyla bağdaşmamaktadır.²⁷ Örneğin Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin bir kararında bu husus şu şekilde izah olunmuştur: “*Davacının, davalı işyerinde dört yılı aşkın süre ile ücret almadan çalışmış olması hayatın olağan akışına da aykırıdır. Davalı tarafın akrabalık nedeniyle elden ücret ödendiği iddiası ile tanık beyanlarında iş sözleşmesinin feshinde davacının 2.000.00 TL ücret aldığına dair beyanları, davacının evli olup 4 çocuk babası olduğu hususu dikkate alınarak davacı asil çağrılarak bu süre içinde ailesinin geçimini ne ile sağladığı, neden bu kadar uzun süre ücret almadan çalışmaya devam*

²⁴ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin bir kararına göre de, “*Mahkemece, davacının 12.00-24.00 saatleri arasında çalıştığının kabul edilmesine göre fazla mesai alacağı hesaplanırken 12 saatlik çalışmada ara dinlenmenin 1,5 saat yerine 1 saat düşülmesi hatalıdır.*” Bu konuda bkz. Y9HD, 01.03.2016, E.2014/29156, K.2016/4395, (<https://www.lexpera.com.tr>). Bir başka kararda da şu ifadelerle rastlanmaktadır: “*(...) fazla mesai hesabında 16 saatlik çalışmada 2 saat ara dinlenmesi düşülmüşse de, ara dinlenmesi az olup bu çalışmada 3 saat ara dinlenmesi düşülmelidir.*” Y9HD, 03.04.2017, E.2017/4399, K.2017/5758, (<https://www.lexpera.com.tr>).

²⁵ Örneğin Yargıtay 21. Hukuk Dairesi'nin bir kararına göre, “*Oysa, ithalat ibracat müdürü olarak çalışan davacının asgari ücretin üzerinde ücretle çalışacağı kabulü hayatın olağan akışına uygundur.*” Bu yönde bkz. Y21HD, 23.09.2019, E.2018/5416, K.2019/5379, (<https://www.lexpera.com.tr>). Benzer yönde bkz. Y9HD, 01.07.2013, E.2013/6427, K.2013/19991; Y9HD, 03.02.2020, E.2016/12318, K.2020/1199, Ankara BAM 7.HD, 02.07.2019, E.2018/1432, K.2019/1907, (<https://www.lexpera.com.tr>).

²⁶ Y21HD, 06.06.2017, E.2016/2626, K.2017/4986, (<https://www.lexpera.com.tr>).

²⁷ Örneğin Yargıtay 7. Hukuk Dairesi'nin bir kararına göre, “*Dairemizce, çok uzun süre ücret ödenmemesinin hayatın olağan akışına aykırı olduğu belirtilerek...*” Bu konuda bkz. Y7HD, 23.06.2015, E.2015/3789, K.2015/12894, (<https://www.lexpera.com.tr>). Benzer yönde bkz. Y9HD, 13.12.2016, E.2015/7364, K.2016/22083; Y22HD, 11.07.2014, E.2013/14897, K.2014/22404; Bursa BAM 9.HD, 21.10.2020, E.2019/780, K.2020/1698; Diyarbakır BAM 8.HD, 09.11.2020, E.2020/1362, K.2020/908, (<https://www.lexpera.com.tr>).

ettiği sorularak konunun aydınlığa kavuşturulup ona göre hüküm kurulması gerekir.”²⁸

Yargı kararları incelendiğinde hayatın olağan akışı ölçütüne iş akdinin sona ermesine ilişkin konularda da başvurulduğu gözlemlenmektedir. Yargıtay, uzun yıllardır çalışan bir işçinin yasal haklarını almadan işyerinden nedensiz ayrılmasını hayatın olağan akışına aykırı olarak değerlendirmektedir. Örneğin Yargıtay 9. Hukuk Dairesi’nin bir kararında bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: “*Yaklaşık beş yıldır aynı işyerinde çalışan bir işçinin kazanımlarını yok sayarak işini terk etmesi ve hemen on gün kadar sonra da dava açması hayatın olağan akışına aykırıdır.*”²⁹

²⁸Y9HD, 08.12.2021, E.2021/11840, K.2021/16302, (<https://www.lexpera.com.tr>). Benzer yönde bkz. Y22HD, 13.06.2019, E.2016/12226, K.2019/12994; Y9HD, 18.01.2021, E.2020/3942, K.2021/1338; Y22HD, 18.10.2018, E.2017/15817, K.2018/22542; Gaziantep BAM 8.HD, 15.01.2020, E.2018/2215, K.2020/34; Ankara BAM 7.HD, 06.03.2018, E.2017/2289, K.2018/514, (<https://www.lexpera.com.tr>). Yüksek mahkeme işçiden işe girerken alınan teminat senetlerinin geçerliliği konusunda da *hayatın olağan akışı* kriterine başvurmaktadır: “*(...) davalı tarafından davacı işçinin talebi üzerine 100.000,00 USD borç verildiği ve bu borç kapsamında uyumsuzluk konusu senedin düzenlendiği savunulmuş ise de davalının, davacı işçiye borç verdiği savunmasını banka kayıtları ve sair herhangi bir delil ile ispat edemediği, SGK kayıtlarına göre, senet düzenleme tarihinde davacının brüt 1.500,00 TL ücret ile çalıştığı, aylık brüt 1.500,00 TL ücret ile çalışan davacıya işverenin 100.000,00 USD borç vermesinin hayatının olağan akışına aykırı olduğu...*” Bu konuda bkz. Y9HD, 13.03.2023, E.2023/560, K.2023/3465, (www.kazanci.com).

²⁹ Y9HD, 04.10.2010, E.2008/35469, K.2010/26731, (<https://www.lexpera.com.tr>). Bu konuda ayrıca bkz. Y9HD, 24.03.2014, E.2014/6326, K.2014/9397; Y22HD, 13.11.2018, E.2017/17810, K.2018/24248; İstanbul BAM 25.HD, 18.06.2020, E.2019/718, K.2020/835; İstanbul BAM 24.HD, 02.07.2020, E.2019/2409, K.2020/1203, (<https://www.lexpera.com.tr>). Yargıtay 9. Hukuk Dairesi’nin bir başka kararına göre ise, “*(...) toplantı sonunda Belediye Başkanı’nın emekli olacak veya olmayacak tüm işçilerine teşekkür ettiği, teşekkürün adı verilen internet sitesi ve yerel basında da yayımlandığı, davacı vekili tarafından 42 işçinin aynı anda emekliliğini istemesinin hayatın olağan akışına aykırı olduğunu iddia etmiş ise de, önceden emekli olan işçilerin tazminatlarının belediyenin mali durumuna göre ödeme planı dahilinde ve taksitler halinde ödeme yapıldığı düşünüldüğünde, Batman Belediye taribinde ilk kez geçmişe dönük özlük haklarıyla birlikte işçilik haklarının defaten ödenerek emekliliğin gerçekleştirilmesinde hayatın olağan akışına aykırı bir durum bulunmadığı, tam tersine Belediye Başkanı’na söz verilen imkanlardan tüm emekliliği gelmiş işçilerin yararlanmak istemesinin hayatın olağan akışına uygun olduğu...*” Bu yönde bkz. Y9HD, 08.04.2013, E. 2013/4390, K. 2013/11424, (<https://www.lexpera.com.tr>). Yüksek mahkeme, ibranamenin geçerliliği konusunda da *hayatın olağan akışı* kavramına başvurmaktadır. Örneğin Yargıtay 9. Hukuk Dairesi’nin bir kararına göre, “*İşçi, emeği karşılığında aldığı*

İlaveten, sosyal güvenlik hukukundan doğan uyuşmazlıklarda da yüksek mahkeme, hayatın olağan akışı ölçütüne başvurmaktadır. Örneğin, hizmet tespiti davalarında sigortalılık süresinin başlangıcına ilişkin iddialarda hayatın olağan akışı kavramı gündeme gelmektedir. Nitekim Yargıtay 21. Hukuk Dairesi önüne gelen bir uyuşmazlıkta şu yönde bir karar vermiştir: “Öte yandan tarım Bağ-Kur sigortalılığının temel koşulu kendi adına ve hesabına tarımsal faaliyette bulunmaktır. Bu şekilde tarımsal faaliyette bulunmak ise, belli bir zaman dilimini gerektirmektedir. Kaldı ki bir gün süreyle tarımsal faaliyette bulunduğu kabulü, hayatın olağan akışına da aykırıdır.”³⁰

Şüphesiz ki yargı kararlarında sıklıkla karşımıza çıkan hayatın olağan akışı kavramı yukarıda belirtilen konu ve örneklerle sınırlı değildir. Aşağıda yeri geldikçe hayatın olağan akışı kavramına ve benzer hukuki kurumlara yargı kararlarında nasıl başvurulduğu ve bunların ispat faaliyetindeki rolleri incelenmektedir.

Hayatın Olağan Akışı Kavramının Tanımı ve İspat Hukukundaki Benzer Kavramlarla İlişkisi

Sihirli Bir Kavram: “Hayatın Olağan Akışı”

“Hayatın olağan akışı” kavramı, ispat hukukunda önemli bir rol oynamasına karşın, bu kavram mevzuatımızda düzenlenmemekte; tersine içtihatlarla geliştirilmektedir. Yargıtay bazı kararlarında hayatın olağan akışı kavramı yerine “olağan durum”, “olağan durumun aksi” kavramlarını da kullanmaktadır.³¹

ücret ve diğer parasal bakları ile kendisinin ve ailesinin geçimini temin etmektedir. Bu açıdan bakıldığında bir işçinin nedensiz yere işvereni ibra etmesi hayatın olağan akışına uygun düşmemektedir.” Bu konuda bkz. Y9HD, 21.01.2010, E.2008/14606, K.2010/792, (<https://www.lexpera.com.tr>).

³⁰ Y21HD, 14.12.2015, E.2015/19496, K.2015/22411, (<https://www.lexpera.com.tr>). Bu konuda ayrıca bkz. Sözer, 2016: 651. Örneğin, Yargıtay 21. Hukuk Dairesi’nin bir başka kararına göre, “Somut olayda, davacının çalışmasının tespitini istediği işyerinin, davacının kardeşine ait olduğu, dönem bordrosu verilmediği ve davacının çalışmasının Kuruma bildirilmediği anlaşılacakla, bir kimsenin kardeşinin sigortalı çalışmasını bildirmemesinin hayatın olağan akışına aykırı olduğu, verilen bildirgenin fiili çalışmaya değil sigortalılık başlangıcı elde etmeye yönelik olduğu gözetilmeksizin davanın reddi yerine yazılı şekilde hüküm kurulması usul ve yasaya aykırı olup bozma nedenidir.” Bu konuda bkz. Y21HD, 03.07.2017, E.2016/9048, K.2017/5615, (<https://www.lexpera.com.tr>).

³¹ Örneğin Yargıtay 9. Hukuk Dairesi’nin bir kararına göre, “Mahkemeye davacının asgari ücretle çalıştığı kabul edilmiş ise de; davacının iddia ettiği ücret miktarını dinlettiği tamak beyanları ile de ispatladığı ve yaptığı işin niteliği hep birlikte değerlendirildiğinde, davacının asgari ücretle çalışması olağan duruma ters düşmektedir.” Bu yönde bkz. Y9HD, 12.11.2015, E. 2014/19807, K. 2015/32194, (<https://www.lexpera.com.tr>). Ayrıca bkz. Y2HD,

Hayatın olağan akışı kavramı veya bu kavram yerine kullanılan olağan durum ibaresinin açık bir tanımı bulunmamaktadır. Bununla beraber doktrinde konuyu aydınlatmak amacıyla bazı tanım denemeleri yapılmaktadır. Bu tanımlardan birine göre, “... insanların kendi aralarındaki ilişkileri ve ayrıca kendi dışında kalan şeylerle (nesne, bitki veya hayvan) ilişkileri konularında kesin bilimsel kurallar bulunmamaktadır. Değinen duruma karşın, yine de genelleşmiş, gelenekleşmiş, sık sık tekrar eden, olağan sayılan bazı ilişki tipleri vardır. Bunlar toplumsal yaşamda bireyler ve tüzel kişiler tarafından hayatın olağan akışı olarak kabul görülür.” (Sözer, 2016: 638).

Bir başka tanımda ise, “Hayatın olağan akışı kavramı, hukukçuların olaylara yorum getirmede kullandıkları ölçülerden ve prensiplerden biridir. Buna göre insanların genelinin sosyal yapı içerisinde yapageldikleri davranışlar, hayatın olağan akışı kriterini oluşturmaktadır.” (Demir, 2008: 129).

Diğer bir tanımda da, hayatın olağan akışı bir tecrübe kuralı olarak değerlendirilmiş ve şu şekilde betimlenmiştir: “Tecrübe kuralları, hayatta sık tekrar eden, tekrarlanması ihtimal dahilinde olan olayların veya bilimsel ve teknik bilgilerin oluşturduğu ve kendilerini oluşturan somut olaylardan bağımsız hale gelmiş kurallar”dır; vak’a tesbitinde, hukukun olaya uygulanmasında, hakimin bir değer hükümü vermesinde, delillerin değerlendirilmesi ve bir delilin ispat değerinin saptanmasında, muhtevası belli olmayan kuralların (kötü niyet gibi) uygulanmasında önemli rol oynar.” (Alangoya, 2004: 528, dn. 32).

Yine doktrinde yapılan bir diğer tanımda hayatın olağan akışı, “olayların sebep sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleşip gerçekleşmediği ya da toplumsal yapı içerisinde olağan karşılanabilir olup olmadığı” şeklinde değerlendirilmiştir (Uyar, 2014: 429; Demir, 2008: 130)

Başkaca bir tanıma göre ise, “Bir olayın hayatın olağan akışı içerisinde nitelendirilebilmesi için, kişilerden soyutlanarak süreklilik kazanmış, alışılmış tabiat olayı ya da iradi insan davranışı olması gerekir.” (Erzeybek, 2022: 918).

Benzer şekilde, “Öğrenildiği zaman sıradan, alışlagelmiş ve doğruluğundan şüphe edilmeyen olaylar, hayatın olağan akışına uygundur. Buna karşılık, öğrenildiği zaman tereddüt edilen ve alışlagelmiş olmayan, tecrübe kurallarına göre kabulü zor veya imkansız olaylar hayatın olağan akışına aykırıdır.” (Pekcanitez vd., 2023: 370-371).

Alman hukukunda ise yargı kararlarında hayatın olağan akışına benzer bir kavram olarak “*der nach der allgemeinen Lebenserfahrung auf eine bestimmte Ursache oder auf einen bestimmten Ablauf*” ifadesine rastlanmaktadır.³² Bu ifadeyle “genel yaşam deneyimine göre belirli bir nedene veya belirli bir olay akışına işaret etme” anlatılmak istenmektedir. Buna göre, belirli bir olgunun belirli bir sonuç için nedenselliğinin

08.06.2020, E. 2020/1780, K. 2020/2680; Y8HD, 23.02.2017, E. 2015/11101, K. 2017/2353; YHGK, 02.12.2021, E. 2018/345, K. 2021/1562, (<https://www.lexpera.com.tr>).

³² Doktrinde “*der nach der allgemeinen Lebenserfahrung auf eine bestimmte Ursache oder auf einen bestimmten Ablauf*” ifadesinin özellikle “ilk görünüş ispatı” konusunda kullandığı görülmektedir. Bu yönde bkz. Herbert, 2015: 336.

bu vakti gruplarında tüm koşullarda zorunlu olarak her zaman mevcut olması (tipiklik) gerekmemektedir. Ancak, burada bir dizi olgunun varlığı o kadar sık meydana gelmektedir ki, bu yönde bir olay örgüsü ve sonucunun gündeme gelme ihtimali³³ çok yüksektir (GMP/Müller-Glöge, 2022: ArbGG § 74 Rn. 112).³⁴

Hayatın olağan akışı kavramının özünde esasen tecrübe (yaşam deneyimi) kuralları yatmaktadır.³⁵ Tecrübe kurallarının altında, tekrarlanan olayların gözlemlenmesine dayanan çıkarımlar yer almaktadır (Musielak vd., 2024: ZPO § 286 Rn. 10a). Tecrübe kuralları, olaylar arasındaki soyut bağlantılardır (Bacher, 2024: ZPO § 284 Rn. 6). Burada gerçekleşen olayda ortaya çıkan şartlar daha önceki benzer olaylarda gerçekleşmiş olduğundan, bu olay bakımından da aynı şekilde yeniden gerçekleşebilir niteliktedir (Başözen, 2010: 159). Bu gözlem, olay örgüsünün istisnasız tekrarının var olduğu anlamına gelmemekle birlikte, çok yüksek bir olasılıkla benzer olayların sıralanmasının/olay akışının gelecekte de benzer sonucu doğuracağı çıkarımının yapılmasına imkan sunmaktadır (Musielak vd., 2024: ZPO § 286 Rn. 10a). Bu sayede yaşamın normal seyri hakkında da bilgi veren değerlendirmeler yapılabilmektedir (Peksöz, 2014: 139).

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan hareketle, hayatın olağan akışı kavramının soyut nitelikteki doğası, sınırları çizilmiş net bir tanım vermeyi oldukça güçleştirmektedir. Bununla birlikte, kavramın karakteristik özelliklerinden yola çıkarak bir tanım denemesi yapmamız gerekirse, hayatın olağan akışı, özünde tecrübe kurallarına dayanan, tekrarlanan olayların gelecekte de benzer şekilde ortaya çıkacağına dair sadece yüksek olasılık gösteren; ancak kendisini oluşturan olaylardan soyutlanarak bir olay örgüsünü neden-sonuç ilişkisi içinde ortaya koymayı vadeden kurallar bütünüdür.

Öte yandan, hayatın olağan akışı kavramıyla kastedilmek istenen hususun tam olarak ne olduğunu anlamak ve rolünü saptamak için ispat hukukundaki benzer kavramlarla ilişkisi sorgulanmalıdır. Bunun için de öncelikle ispat hukukundaki temel kavramlara konumuzla ilgili olduğu ölçüde ve iş yargılamasıyla ilgili kurulmak suretiyle değinmek yerinde olacaktır.

İspat Hukukunun Temel Kavramlarına Genel Bakış

Hayatın olağan akışı kavramının, ispat hukukundaki ve esasen iş yargılamasındaki rolünün tespit edilebilmesi için, öncelikle konuyla ilgili ispat hukukunun temel kavramlarının genel hatlarıyla incelenmesi gereklidir. Dolayısıyla, çalışmamızın bu

³³ Hukukta “ihtimal” konusunda detaylı bilgi için bkz. Yıldırım, 1990: 59-66.

³⁴ Bu yönde ayrıca bkz. BAG, 18.01.1995- 5 AZR 817/93, (<https://beck-online.beck.de>).

³⁵ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun bir kararına göre, “*Nitekim, Yargıtay da kararlarında tecrübe (yaşam deneyi) kurallarına dayanmakta ve bu konuda genellikle ‘hayatın olağan akışı’ kavramını kullanmaktadır.*” Bu yönde bkz. YHGK, 25.03.2015, E. 2013/2238, K. 2015/1062, (<https://www.lexpera.com.tr>).

bölümünde ispat hukukuna ilişkin temel bazı kavramlar, iş yargılamasından da örnekler sunularak, ele alınmaktadır. Bu sayede hayatın olağan akışı kavramının yeri daha net bir şekilde ortaya konulacaktır.

İspat ve İspatın Konusu

Her yargılamada hakimın temel görevi, hukuk kurallarını somut uyuşmazlığa uygulamaktır (Rosenberg, 1965: 1). İnsanların birbirleriyle olan (dış) ilişkilerini düzenlemeye yarayan hukuk kurallarının uygulanması, kendisine hukuksal sonuç bağlanan vakıaların somut olarak/dış dünyada gerçekleşmesine bağlıdır (Rosenberg, 1965:1; Umar ve Yılmaz, 1980: 2; Musielak vd., 2024: ZPO § 284 Rn. 1). Gerçekten de, hukuk kurallarının uygulanmasının başlangıç noktasını soyut bir şekilde formüle edilen varsayımsal bir vakıa oluştursa da, soyut olarak düzenlenen vakıalar somut bir gerçeklik haline dönüşmedikçe, hukuk kuralları uygulanmaz. Dolayısıyla, soyut hukuk normlarının uygulanmasının ön koşulu, kendilerine hukuksal sonuç bağlanan vakıaların somut şekilde gerçekleşmesidir (Rosenberg, 1965: 1).

Bir hukuk kuralının belirli bir somut olaya uygulanması, öncelikle bu uyuşmazlıkta söz konusu hukuk kuralının etkisinin olup olmadığını incelenmesi ve bu incelemenin sonucuna göre, eğer hukuk kuralının etkisi gerçekleşmişse, kuralın somut uyuşmazlığa uygulanması veya etkisi meydana gelmemişse, kuralın somut uyuşmazlığa uygulanmasının reddedilmesi anlamına gelir (Rosenberg, 1965: 6).

Bir hukuk kuralının uygulanması ise, büyük önerme olan soyut hukuk kuralı ile küçük önerme olan somut vakıaların kıyaslanmasının ürünüdür. Diğer bir deyişle, hukuk kuralıyla somut vakıalar çakıştığında hakim hükmünü verir³⁶ (Rosenberg, 1965: 6). O halde öncelikle taraflar arasındaki ihtilafı vakıalar ayrıntılarıyla belirlenmeli ve sonrasında da yasal olarak tasnif edilmelidir (Kessal-Wulf, 2024: ZPO § 546 Rn. 5.)

Hakim, taraflarca getirilme ilkesinin uygulandığı özel hukuka ilişkin uyuşmazlıkları çözerken, hukuk kuralının koşul vakıalarının o olayda gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit etmeye çalışır. Ancak, hakim buradaki incelemesinde, ilgili hukuk kuralındaki koşul vakıaların gerçekleşip gerçekleşmediğini resen araştırılmaz. Bu noktada, tarafların iddia ettikleri vakıaları ispat etmeleri gerekir (Pekcanitez vd., 2023: 337).

³⁶ Doktrinde *Alangoya*, “*hakimin, yargılama sonunda hükme varması*”nın üç aşamalı bir faaliyeti gerektirdiğini ifade etmektedir. Buna göre, hakim öncelikle uygulanacak hukuk normunu belirler; daha sonra maddi vakıaların, tespit edilen hukuk normunun soyut unsurlarını karşılayıp karşılamadığını tespit eder ve nihayet maddi vakıaların ispatlanmış olup olmadığını inceler. (1979: 7).

“İspat”, kelime anlamı olarak “*tanık veya delil göstererek bir şeyin doğruluğunu şüpheye yer bırakmayacak, reddedilemeyecek şekilde ortaya koyma*” anlamına gelmektedir.³⁷ Davada ispat ise, taraflarca iddia edilen veya hakimnin resen dikkate alacağı tarafların talebinin konusuyla ilgili olarak uygulanacak hukuk kuralının koşul vakıalarının somut olarak iddia edildiği şekilde gerçekleştiği konusunda hakimde kanaat³⁸ uyandırmak üzere yapılan inandırma/ikna etme faaliyetidir (Postacıoğlu, 1970: 455-456; Umar ve Yılmaz, 1980: 2; Arslan vd., 2023: 414; Pekcanitez vd., 2023: 337; Alangoya vd., 2009: 293; Karıslı, 2012: 546; Görgün vd., 2023: 431; Taşpınar, 1996: 543; Topuz, 2012: 31; Başözen, 2010: 12; Peksöz, 2014: 4; Üstündağ, 1997: 613; Atalay, 2009: 130; Atalı vd., 2023: 465).³⁹

İspat faaliyeti, yargılama hukukunun vazgeçilmez bir parçası olup, kimi zaman ispat faaliyetinin anlamı ve önemi, yargılama usulünün de ötesine geçmektedir (Braun, 2014: 711). Zira, tarafların iddia ettikleri vakıalar çekişmeli ise, kanunda kabul edilmiş koşul vakıalara uygun somut vakıaları ispat eden taraf, davayı kazanacaktır (Pekcanitez vd., 2023: 338; Braun, 2014: 711; Bacher, 2024: ZPO § 284 Rn. 1).

İspatın konusunu, tarafların üzerinde anlaşamadıkları ve uyuşmazlığın çözümünde etkili olabilecek çekişmeli vakıalar oluşturur ve bu vakıaların ispatı için delil gösterilir (HMK m. 187/1). O halde, ispatın konusunu esasen (taraflar arasındaki çekişmeli) vakıalar oluşturur. *Vakıa*, kelime anlamı olarak, “*olmuş olan şey, geri çevrilmesi mümkün olmayan olay*” anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2011: 3332).⁴⁰ Bir hukuk kuralının koşul vakıalarını karşılayan somut vakıalar, zaman ve yer bakımından belirli, dış dünyaya veya insanın iç dünyasına ilişkin geçmiş veya halen mevcut olan durumlar olarak nitelendirilebilir (Alangoya, 1979: 75; Pekcanitez vd., 2023: 338-339; Bacher, 2024: ZPO § 284 Rn. 2; Musielak vd., 2024: ZPO § 284 Rn. 2). İspatın konusunu oluşturan vakıalar doğrudan doğruya hukuk normunu karşılayan vakıalar olabileceği gibi, bu vakıaların varlığını veya yokluğunu dolaylı olarak gösteren vakıalar da olabilir (Alangoya vd., 2009:306).

İspatın konusunu, davanın akıbetini etkileyebilecek ve kural olarak taraflarca ileri sürülen çekişmeli vakıalar oluşturmaktadır.⁴¹ Nitekim, hakim, kanunda

³⁷ Ayverdi, 2011: 1459. Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğüne göre ise ispat, “*tanık veya kanıt göstererek bir şeyin gerçek yönünü ortaya çıkarma, kanıtlama, tanıtlama, tanımlama*” anlamına gelmektedir. Bu yönde bkz. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 1210.

³⁸ Kanaat kavramı ve kanaat tesisi konusunda detaylı bilgi için bkz. Yıldırım, 1990: 43-55.

³⁹ *Konuralp*’e göre de ispat, bir önermenin doğruluğu hakkında kanaat edinilebilmesi için nedenselliğin ortaya konulmasıdır. (2009: 8).

⁴⁰ Vakıa hakkında bkz. Göksu, 2009: 324-327.

⁴¹ *Özçekes* uygulamada sıklıkla karşılaşılan bir hata olan, “*davanın bütünüyle ispatı*”ndan söz edilemeyeceğini ve bir davada tek tip ispat yükü, ispat ölçüsü ile ispat türünün olamayacağını belirtmektedir. Zira, ispatın konusunu tek başına bir iddia ya da

öngörülen istisnalar dışında, iki taraftan birinin söylemediği şeyi veya vakıaları kendiliğinden dikkate alamaz ve onları hatırlatabilecek davranışlarda dahi bulunamaz (HMK m. 25/1). İlâveten, herkesçe bilinen (maruf ve meşhur) vakıaların ve hakimın mesleği gereği bilmesi gereken vakıaların da ispatına gerek yoktur. Ancak, bir davada hem hakim hem de tanık olmak mümkün olmadığı için, hakimın dava dışında edindiği şahsi bilgisini davada kullanması mümkün değildir (Atalı, 2009: 156-159; Alangoya, 1979: 129-130). Ayrıca, hukuk kuralları da ispatın konusunu oluşturmaz. Zira hakim, hukuk kurallarını, *iura novit curia* ilkesi gereğince kendiliğinden uygular.

İspat Yükü ve İspat Yükünün Paylaşılması

Hakimin, bir yargılama sonunda hüküm verebilmesi için, bir hukuk kuralının koşul vakıasını oluşturan somut vakıaların gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda kanaat sahibi olması gerekmektedir. Gerçekten de, taraflarca getirilme ilkesinin uygulandığı davalarda bir vakıanın mevcut olup olmadığını, taraf ispat etmelidir. Hakim, yargılamanın sonuna kadar hukuken geçerli ve mümkün olan tüm delilleri tüketmesine rağmen, bir karara varamaması- yani belirsizliğin veya ispatsızlığın sürmesi (*non liquet*)- durumunda dahi o davaya ilişkin bir hüküm vermekten kaçınamaz (Prütting, 2020: ZPO § 286 Rn. 96). Diğer bir deyişle, hakim böyle bir durumda bile mutlaka davanın esasına dair bir karar vermek zorundadır. Ancak, taraflarca iddia edilen çekişmeli vakıalar ispatlanamazsa veya belirsizlik sürerse, bunun sonucu ne olacaktır? İşte bu soruya cevap veren ispat yükü kurallarıdır. (Rosenberg, 1965:2).

İspat yüküne ilişkin kurallar, bir belirsizliğin (*non liquet*) oluştuğu, yani hakimın iddia edilen vakıanın varlığı ya da yokluğu hakkında kanaate varamadığı durumlarda, hakime meseleyi karara bağlayabilmesi için sistemli bir yöntem sunmaktadır (Prütting, 2020: ZPO § 286 Rn. 96). Bu bağlamda ispat yükü kurallarına başvurmak, hakim için bir son çaredir (*ultima ratio*). İspat yükü kurallarına dayanılarak verilen karar, esasen o vakıaya ilişkin belirsizliğin ya da ispatsızlığın aşılması değil, tersine bu belirsizliğe rağmen bir hükme varılması anlamına gelmektedir (Prütting, 2020: ZPO § 286 Rn. 96). O halde, ispat yükünün bir yargılamanın omurgasını oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Rosenberg, 1965: 61).

İspat yükü, belli bir olayın gerçekleşmiş olup olmadığını anlaşılamaması yani bir olayın ispatlanamaması durumunda, aleyhte bir kararla karşılaşma tehlikesidir (Umar ve Yılmaz, 1980: 3; Prütting, 2020: ZPO § 286 Rn. 97). İspat yükü, objektif ve sübjektif ispat yükü (delil gösterme yükü) olarak ikiye ayrılmaktadır. Objektif ispat yükü, olayların ispat edilememesi halinde ortaya çıkan belirsizliğin rizikosuna kimin katlanacağını ifade etmektedir (Prütting, 2020: ZPO §

savunmaların bütünü oluşturamaz. İspatın konusu bakımından, her bir koşul vakıaya uygun somut vakıa ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Bu konuda bkz. (2005: 80).

286 Rn. 97; Pekcanitez vd., 2023: 356-357; Braun, 2014: 714; Karşlı, 2012: 551; Topuz, 2012: 36; Alangoya vd., 2009: 309; Atalı vd., 2023: 476-477; Kuru ve Aydın, 2023: 240). O halde objektif ispat yükü, ispat yükü kurallarına uyulmamasının yaptırımını düzenlemektedir (Peksöz, 2014: 14).

Buna karşılık, sübjektif ispat yükü, çekişmeli vakıaların ispatı için hangi tarafın delil göstereceğini belirlemektedir. Sübjektif ispat yükü, taraflar arasındaki anlaşmazlığa konu olan vakıa hakkında, bu vakıanın davanın hangi tarafınca ispat edilmesi gerektiğini belirlemektedir. Bu nedenle sübjektif ispat yüküne, “delil gösterme/delil ikame yükü” de denilmektedir⁴² (Pekcanitez vd., 2023: 360-361; Görgün vd., 2023: 447; Topuz, 2012: 38; Başözen, 2010: 90; Prütting, 2020: ZPO § 286 Rn. 101; Braun, 2014: 715).

Sübjektif ispat yükü olarak da nitelendirilen delil gösterme yükü, soyut ve somut delil gösterme yükü olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir. Soyut delil gösterme yükü, davanın gidişatına bağlı olmaksızın, taraflardan birinin aleyhte bir kararla karşılaşma tehlikesini engellemek amacıyla gerçekleştirilen yüküdür. Bu yönüyle de, objektif ispat yükü kurallarıyla örtüşür ve objektif ispat yükü kurallarına göre dağıtılır (Pekcanitez vd., 2023: 357; Topuz, 2012: 38; Atalay, 2001: 18).

Somut delil gösterme yükü ise, davanın belirli bir aşamasında hakimde geçici bir kanaat oluşması durumunda, davayı kazanmak için hangi tarafın delil göstermesi gerektiğini belirlemektedir. O halde, delil gösterme yükü, ispat yükü kurallarıyla ilgili olmayıp, delillerin değerlendirilmesi faaliyetine bağlıdır. Dolayısıyla, delil gösterme yükü, yargılama sırasında taraflar arasında gidip gelir yani sürekli yer değiştirir (Laumen, 2002: Rn. 3742; Görgün vd., 2023: 417-448). Diğer bir deyişle, soyut ve somut delil gösterme yükü, davanın başında aynı taraf üzerinde bulunurken, delillerin ikamesinden sonra, duruma göre somut delil gösterme yükü karşı tarafa geçebilir (Atalay, 2001: 19).

İspat yüküne ilişkin temel genel kural, Türk Medeni Kanunu’nun 6. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre, “*Kanunda aksine bir hüküm bulunmadıkça, taraflardan her biri, hakkını dayandırdığı olguların varlığını ispatla yükümlüdür.*” Ancak bu düzenlemenin, ispat yükü sorununu çözmeye yeterli olmadığı ve ispat yükü kuralını tam olarak yansıtacak şekilde kalem alınmadığı ileri sürülmektedir⁴³ (Pekcanitez vd., 2023: 358; Tanrıver, 2024: 885). Bu nedenle, ispat yüküne ilişkin genel kuralın, İsviçre Medeni Kanunu’ndaki ifadesine daha uygun olmak üzere, Hukuk

⁴² Sübjektif ispat yükü (delil gösterme yükü), bir yükümlülük olmayıp, taraflara yüklenen usulî bir yüküdür. Bu yönde bkz. Prütting, 2020: ZPO § 286 Rn. 101; Görgün vd., 2023: 447.

⁴³ Nitekim doktrinde, “*İddia eden iddiasını ispat yükü altındadır*” şeklinde ifade edilen kuralın medeni yargıda ispat yükünü belirlerken yetersiz ve hatta yanlış bir ifade olarak kullanıldığı isabetle ifade edilmektedir. Bu yönde bkz. Umar ve Yılmaz, 1980: 86; Üstündağ, 1997: 615-616; Pekcanitez vd., 2023: 359; Görgün vd., 2023: 441.

Muhakemeleri Kanunu’nda tekrar düzenlenmesi yoluna gidilmiştir (Görgün vd., 2023: 440-441).

Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 190. maddesinin 1. fıkrasına göre, “İspat yükü, kanunda özel bir düzenleme bulunmadıkça, iddia edilen vakiyaya bağlanan hukuki sonuçtan kendi lehine hak çıkararak tarafa aittir.” O halde bir davada ispat yükünü belirlerken, o vakiyayı hangi tarafın ileri sürdüğü değil, o vakiyadan kimin kendine lehine hak çıkardığı araştırılmalıdır.⁴⁴ Bu bağlamda, bir davada ispat yükü davacı üzerinde olabileceği gibi davalı üzerinde de olabilir.⁴⁵

Örneğin, feshin geçersizliği iddiasıyla açılan bir davada, işçinin davranışları nedeniyle feshin ön şartı olan ihtarın yapıldığını ispat yükü işveren üzerindedir⁴⁶ (Astarlı, 2009: 979). İş sözleşmesinin varlığını iddia eden taraf, ispat yükü altındadır (Keser, 2005: 673; Özdemir, 2006: 95). Taraflar arasında akdedilen iş sözleşmesinin

⁴⁴ Ancak, her durumda vakiyaya bağlanan hukuki sonuçtan kimin kendi lehine hak çıkaracağını tespit etmek kolay değildir. Hangi vakiyadan kimin kendi lehine hak çıkardığının yani bir davada ispat yükünün kimin üzerinde olduğunun belirlenmesi konusunda ileri sürülen çeşitli görüşler arasında en etkili olanı *Rosenberg* tarafından geliştirilen “*Norm teorisi*”dir. Norm teorisine göre, hukuk normları işlevlerine göre asıl yani hak doğuran normlar ile karşı normlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Karşı normlar ise, hakkın doğumuna engel olan normlar, doğmuş olan bir hakkı düşüren normlar ve hakkın kullanılmasına engel olan normlar olarak üçe ayrılmaktadır. Bu bölünme ispat hukuku açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim, ispat yükünün paylaşılması, kanunda özel bir düzenleme yoksa, bu normların bölünmesine göre yapılır. Taraflardan her biri, kendi lehine sonuç doğuran normun koşul vakiaları için ispat yükünü - ispatsızlığın riskini - taşır. Bu nedenle davacı veya davalı sıfatını taşımanın ispat yükü bakımından bir önemi yoktur. Bu yönde detaylı bilgi için bkz. Umar ve Yılmaz, 1980: 51 vd.; Rosenberg, 1965: 90 vd.

⁴⁵ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun 2022 tarihli bir kararına göre, “*Menfi tespit davasında ispat yükü, kural olarak davalı alacaklıya düşer. Davacı (borçlu), davalının (alacaklının) varlığını iddia ettiği hukukî ilişkiyi (meselâ borcu) sadece inkâr etmekle yetinmekte ise, yani bu hukukî ilişkinin (borcun) hiç doğmadığını ileri sürmekte ise ispat yükü davalıya düşer. Çünkü hukukî ilişkinin (borcun) varlığını iddia eden davalı olduğu için, ispat yükü davalı alacaklıya düşer (6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK) m. 190; 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK) m.6). Fakat, menfi tespit davasını açan davacı (borçlu), davalının (alacaklı) varlığını iddia ettiği hukukî ilişkinin hiç doğmadığını iddia etmeyip, bilakis bu ilişkinin doğduğunu bildiren başka bir nedenle hukukî ilişkinin geçersiz olduğunu veya son bulduğunu ileri sürmekte ise bu iddiayı ispat yükü TMK’nın 6. maddesi gereğince davacıya düşer.*” Bu yönde bkz. YHGK, 08.02.2022, E. 2021/659, K. 2022/82, (<https://www.lexpera.com.tr>).

⁴⁶ Bu yönde bkz. LAG Bremen, 6.3.1992 - 4 Sa 295/91, NZA 1992, 694, (<https://beck-online.beck.de>). Anılan karara göre, işçiye verilen ihtarda ileri sürülen vakiaların içeriğinin doğruluğuna ilişkin ispat yükü işveren üzerindedir.

belirli süreli iş sözleşmesi niteliğinde olup olmadığına ilişkin bir uyuşmazlıkta ise ispat yükü, sözleşmenin belirli süreli olduğunu iddia eden tarafa aittir (Mollamahmutoglu vd., 2022: 411). Fazla çalışma yaptığını iddia eden işçi, bu iddiasını ispatlamakla yükümlüdür. Buna karşın, feshin geçersizliğinin tespiti ve işe iade davasında taraflar arasındaki sözleşmenin belirli süreli iş sözleşmesi niteliğinde olduğunu ispat yükü işverende sayılabilir (Çil, 2014: 91). Bunun yanı sıra, taraflar arasında çağrı üzerine çalışma yapılmasına ilişkin bir iş sözleşmesi akdedilmiş ve bu sözleşmede işçinin haftalık kaç saat çalışacağı kararlaştırılmamışsa, İş Kanunu’nun 14. maddesine göre haftalık çalışma süresinin yirmi saat olarak belirlendiği kabul edilir. Taraflar arasında bir anlaşmanın bulunmaması halinde eğer işveren, haftalık çalışma süresinin daha farklı tespit edildiğini iddia ederse, ispat yükü kendisine aittir.⁴⁷

O halde şu ana kadar vardığımız temel sonuç, ispat yükü (objektif ispat yükü) ile subjektif ispat yükü olarak da nitelendirilen delil gösterme yükünün birbirinden farklı kavramlar olduğudur. Yukarıda da belirtildiği üzere, (objektif) ispat yükü, vakıaların ispatsızlık riskini kimin taşıdığını belirlerken; delil gösterme yükü, çekişmeli vakıaların ispatı için hangi tarafın delil göstermesi gerektiğini düzenlemektedir. Yargılama esnasında, objektif ispat yükü kuralları sabittir (Aksi yönde bkz. Postacıoğlu, 1970: 462-463). Diğer bir deyişle, objektif ispat yükü, iddia edilen vakiaya bağlanan hukuki sonuçtan kendi lehine hak çıkaran tarafa aittir. Doktrinde *Tanrıver*’in de belirttiği şekilde, “(...) *Bir vakiyanın ispatsız ya da belirsiz kalması, ancak o vakiyanın gerçekleştiği iddiasıyla kendi lehine sonuç çıkarmaya çalışan tarafın aleyhine olabilir; bu tarafın kim olduğu da, önceden somut olaylara bağlı olmaksızın, soyut hukuk kuralında gösterilmiştir ve değişmez.*” (2024: 883). Buna karşılık, delil gösterme yükü, yargılama sırasında taraflar arasında yer değiştirir yani gidip gelir.

İspat yükünün kime düştüğünün belirlenmesinde öngörülen genel kuralın bazı istisnaları da söz konusudur. İlk olarak, bazı durumlarda ispat yükünün kime ait olduğu kanunda belirlenmiş olabilir. Örneğin, İş Kanunu’nun 20. maddesine göre, geçerli nedenle fesihle ispat yükü işverene aittir. Ancak, işçi, feshin başka bir sebebe dayandığını iddia ettiği takdirde, bu iddiasını ispatla yükümlüdür. Diğer bir durum ise, iddiasını kanuni karineye dayandıran taraf, karine temelini oluşturan somut vakiaya ilişkin ispat yükünü taşımakla beraber, karine sonucuna yönelik ispat yükünden muaftır (Peksöz, 2014: 17-18). Son olarak, taraflar arasında ispat yükü sözleşmesinin bulunması, ispat yükünün belirlenmesine ilişkin genel kurala istisna teşkil etmektedir (Pekcanitez vd., 2023: 360).

⁴⁷ Örneğin benzer şekilde Alman Hukukunda da; Hessen Eyalet İş Mahkemesi önüne gelen bir uyuşmazlıkta, çağrı üzerine çalışmada haftalık asgari çalışma süresine ilişkin farklı bir anlaşmanın varlığını ispat yükünün davalı işverende olduğuna karar vermiştir. LAG Hessen, 05.06.2020 - 10 Sa 1519/19, (<https://beck-online.beck.de>).

Öte yandan, ispat yükünün kime düştüğü, ispat türleri konusunda da bir ayrıma yol açmaktadır. Bu bağlamda, ispat yükü kendisine düşen tarafın, iddia edilen vakianın gerçek olduğu konusunda hakimi ikna etmesi faaliyetine “asıl ispat” denilmektedir (Musielak vd., 2024: ZPO § 284 Rn. 6; Schneider, 2007: 480; Tanrıver, 2024: 871; Atalay, 2001: 6; Topuz, 2012: 32; Başözen, 2010: 14).

“Karşı ispat”⁴⁸ ise, iddia edilen vakia için ispat yükünü taşıyan tarafça yapılan ispat faaliyetine karşı, iddia edilen vakıaların doğruluğu konusunda hakimde oluşan geçici kanaati sarsmak veya bu kanaatin oluşmasına engel olmak amacıyla karşı tarafça yapılan ispat faaliyetidir (Atalay, 2001: 7; Pekcanitez vd., 2023: 366-367; Tanrıver, 2024: 871). Karşı ispat, HMK m. 191’de hüküm altına alınmaktadır. Buna göre, “Diğer taraf, ispat yükünü taşıyan tarafın iddiasının doğru olmadığı hakkında delil sunabilir. Karşı ispat faaliyeti için delil sunan taraf, ispat yükünü üzerine almış sayılmaz.” O halde, karşı ispat faaliyetinde bulunan tarafın amacı, hakimde bir kanaat oluşturmak değil; asıl ispattan sonra hakimde oluşan geçici kanaati sarsmaktır (Laumen, 2002: Rn. 3741; Musielak vd., 2024: ZPO § 284 Rn. 6; Schneider, 2007: 481; Alangoya vd., 2009: 294).

Diğer bir ispat türü ise, “aksini ispat”tır. Aksini ispat, esasen bağımsız bir asıl ispat faaliyetidir (Laumen, 2002: Rn. 3741). Aksini ispat, asıl ispat konusunu oluşturan vakıaların ispat edilmesinden sonra, karşı tarafça o vakıanın aslında gerçekleşmemiş olduğunu ispata çalışma faaliyetidir. Aksini ispat, kural olarak kanuni karinelerin⁴⁹ çürütülmesine yöneliktir⁵⁰ (Atalay, 2001: 7; Pekcanitez vd., 2023: .366-367; Peksöz: 2014, 9).

Şemsiye Bir Kavram: “İspat Kolaylıkları”

“İspat kolaylıkları” (*Beweiserleichterungen*) kavramının açık bir tanımı bulunmamaktadır (Laumen, 2002: 3743; Albayrak ve Yuvalı, 2012: 79; Börü, 2016: 45-46). Bununla birlikte, ispat zorluklarının aşılmasında başvurulan yöntemler bir şemsiye kavram olan “ispat kolaylıkları” altında sıralanabilir. Buradaki çetrefilli mesele, bu dizilimdeki taşların neler olduğunun ayırt edilmesidir.

Bir uyumsuzlukta ispat yükü kendi üzerinde olan taraf, maddi hukukun koşul vakiasını oluşturan somut vakıaları ispat etmelidir. Aksi halde, ispatsızlığın riskine

⁴⁸ Karşı ispatın doğrudan karşı ispat ve dolaylı karşı ispat olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Pekcanitez vd., 2023: 367; Başözen, 2010: 15.

⁴⁹ En genel tanımıyla kanuni karineler, belirli bir olaydan belirli olmayan bir olay için kanun tarafından çıkarılan sonuçlardır. Kanuni karineler konusunda detaylı bilgi için bkz. Umar ve Yılmaz, 1980: 167; Edis, 1993: 372; Karakaş, 2013: 736 vd.; Atalay, 2001: 46-47; Prütting, 2020: ZPO § 292 Rn. 5.

⁵⁰ HMK m. 190/2: “Kanuni bir karineye dayanan taraf, sadece karinenin temelini oluşturan vakıaya ilişkin ispat yükü altındadır. Kanunda öngörülen istisnalar dışında, karşı taraf, kanuni karinenin aksini ispat edebilir.”

katlanarak, davayı kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Ancak bazı durumlarda tarafların iddia veya savunmalarına dayanak yaptıkları olayları ispatlamaları oldukça zordur. İspat zorluğu diye nitelendirilen bu hal, öne sürülen vakıaların niteliğinden ya da bu vakıaların ispatına yarayan ispat araçlarının yokluğundan kaynaklanabilir (Edis, 1993: 370).

Bu nedenle de, ispat zorluklarının aşılmasında ispat kolaylıklarına başvurulması kaçınılmaz gözükmektedir. İspat kolaylıkları şemsiyesi altında hangi hukuki kurumların yer aldığı net bir tespitini yapmak çok olanaklı görünmemektedir. Buna karşın, ispat kolaylıkları başlığı altında tecrübe kuralları, emare ispatı, ilk görünüş ispatı, fiili karineler ve hayatın olağan akışı kavramlarının sayılması mümkündür (Albayrak ve Yuvalı, 2012: 80). Bu durum ise ispat faaliyetinin konusuna göre de yapılan bir ayırım olan “doğrudan ispat” ve “dolaylı ispat”ı akla getirmektedir.

Doğrudan ispat, iddia olunan vakıanın doğrudan o vakıaya ilişkin delillerle ispat edilmesidir (Topuz, 2012: 34; Alangoya vd., 2009: 295; Tanrıver, 2024, 873). Buna karşılık, dolaylı ispat ise, iddia edilen vakıayı doğrudan ispat eden delillerle değil de, bu vakıanın varlığını gösteren komşu vakıaların mevcudiyetine dayalı olarak çekişmeli vakıa hakkında delillerin değerlendirilmesi yoluyla hakim tarafından bir sonuca ulaşılmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen ispat faaliyetidir (Tanrıver, 2024; 874; Topuz, 2012: 35). Emare ispatı ile ilk görünüş ispatı, dolaylı ispat türleridir. Zira burada, komşu vakılardan hareketle asıl ispat edilmek istenen vakıa hakkında hakimde kanaat uyandırılmaya çalışılmaktadır. Dolaylı ispat faaliyetinde, tecrübe kurallarından (ve mantık kuralları) yardım alınmaktadır (Tanrıver, 2024: 874; Albayrak ve Yuvalı, 2012: 82).

Doktrinde ispat kolaylıklarının iki farklı etkisi olduğu da ileri sürülmektedir. İlki, ispat yükünün yer değiştirilmesi ya da ispat yükünün hafifletilmesi; diğeri ise ispat ölçüsünün düşürülmesidir (Laumen, 2002: Rn. 3739; Albayrak ve Yuvalı, 2012: 83; Börü, 2016: 48).

İlk olarak ispat yükü altında olan kişiye “*ispat yükünün tersine çevrilmesi de dahil olmak üzere ispat kolaylıkları*” sağlanması gerektiği formülasyonu 1972 tarihli Alman Federal Mahkemesi⁵¹ kararında karşımıza çıkmaktadır (Laumen, 2002: Rn. 3739). Mahkemenin bazı kararlarında ise “*ispat yükünün hafifletilmesi*” gündeme gelmektedir (Laumen, 2002: Rn. 3740). O halde sorulması gereken soru, ispat yükünün paylaştırılması, bir noktada “ispat yükü değişene” kadar ve bunun sonucunda artık ispat yükünü üstlenmek zorunda olan tarafın fiilen ispatla yükümlü olmadığı duruma gelinceye kadar, ispat yükünü kolaylaştırmak mıdır? (Laumen, 2002: 3740). Şunu belirtmeliyiz ki, ispat yükü, iddia edilen vakıaya bağlanan hukuki sonuçtan kendi lehine hak çıkaran tarafa ait olup, yargılama sırasında sabittir. Diğer bir deyişle, ispat yükünün yer değiştirmesi söz konusu olamayacağı gibi ispat yükünün hafifletilmesinden de söz edilemez. Zira ispat yükünün amacı, son çare olarak yani

⁵¹ BGH, NJW 1972, 1520 = LM § 286 (B) ZPO Nr. 31.

ispata dair tüm olanaklar tüketildikten sonra ispatsızlığın (belirsizliğin) riskine kimin katlanacağını belirlemesidir. İlâveten, ispat yüküne ilişkin kurallar maddi hukuka ait bir mesele olup, ispat yükü kurallarının belirlenmesi yasa koyucuyu ilgilendiren bir meseledir.

Öte yandan, ispat kolaylıkları, delillerin değerlendirilmesiyle ilgili bir meseledir (Laumen, 2002: 3743; Tanrıver, 2024: 899; Taşpınar, 1996: 569; Albayrak ve Yuvalı, 2012: 83). Delillerin değerlendirilmesinden kasıt ise, hakim in iddianın ispatlanıp ispatlanmadığına dair kanaate ulaşmasıdır⁵² (Başözen, 2010: 113-114; Atalay, 2001: 37).

Dolayısıyla, ispat kolaylıkları, dolaylı ispatla (emare ispatı ile ilk görünüş ispatı) yakından ilişkilidir. Zira, yukarıda da belirttiğimiz üzere, dolaylı ispatta, iddia edilen vakıayı doğrudan gösteren delillere değil de, diğer komşu olayların varlığına dayanılarak çekişmeli vakıa hakkında hakim ikna edilmeye çalışılmaktadır. Hakim, dolaylı ispat faaliyeti sonrasında delillerin değerlendirilmesi yoluyla sonuca yönelmektedir.

Doktrinde ispat kolaylıkları kavramından ayrıca ispat ölçüsünün düşürülmesinin de anlaşılması gerektiği belirtilmektedir (Atalay, 2001: 44; Okur, 2016: 589). İspat ölçüsü, bir iddianın hakim tarafından ne zaman ispatlanmış sayılacağını belirlemektedir (Atalay, 2001:37). Bir vakıanın ispatlanmış sayılabilmesi için, o vakıanın doğruluğu hakkında hakim in bir kanaate sahip olması gerekir. Bu kanaatin derecesine yani o vakıa hakkındaki ispatın yeterliliğine dair beklenen düzeye, ispat ölçüsü denmektedir (Pekantez vd., 2023: 364; Tanrıver, 2024: 877; Başözen, 2010: 113; Musielak vd., 2024: ZPO § 286 Rn. 17; Albayrak, 2013: 38; Huber, 2016: 982). Bir vakıanın ispatlanmış sayılabilmesi için kesinlik sınırındaki ihtimal derecesi kabul edilmiş ise, tam ispat; ağır basan ihtimal derecesi kabul edilmiş ise, yaklaşık ispat söz konusudur (Pekantez vd., 2023: 366; Tanrıver, 2024, 880; Atalay, 2001: 43; Huber, 2016: Rn.982).

Hukukumuzda tam ispat (tam vicdani kanat) kural; yaklaşık ispat ise istisnadır (Atalay, 2001: 43; Başözen, 2016: 657). Kesin delillerle ispatın zorunlu olduğu hallerde, hakim in delilleri serbestçe değerlendirme yetkisi ortadan kalktığı için, bu tür delillerle ispat edilen bir vakıa iddiasının gerçekliği hakkında, hakimde hiçbir tereddüt oluşmayacaktır. Zira buradaki ispat ölçüsü, tamdır (Tanrıver, 2024: 880; Atalay, 2001: 43-44; Börü, 2016: 50).

İspat ölçüsünün düşürülmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan yaklaşık ispat ise, sadece kanunun açıkça veya dolaylı olarak imkan tanıdığı ölçüde işlerlik kazanmaktadır (Pekantez vd., 2023: 366; Tanrıver, 2024: 880). Yaklaşık ispatta, bir vakıanın gerçek kabul edilebilmesi için, o vakıaya dair bütün şüphelerin giderilmiş olması gerekli değildir. Eğer hakim bir vakıanın mevcut olma ihtimalini - şüpheli olmasına rağmen- mevcut olmama ihtimalinden yüksek görüyorsa, bu vakıa ispatlanmış sayılacaktır (Tanrıver, 2024: 880; Başözen, 2016, 662).

⁵² HMK m.198/1: “*Kanuni istisnalar dışında hakim delilleri serbestçe değerlendirir.*”

Yaklaşık ispat, sadece takdiri delillerle ispatın mümkün olduğu durumlarda geçerlilik kazanır. Yaklaşık ispatın kullanıldığı hukuki zemin de tam ispatla arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Nitekim yaklaşık ispata, yargılama sırasındaki usuli talepler için başvurulmaktadır. Örneğin, hakimince acele karar vermesi (geçici hukuki himaye tedbirleri gibi) gereken hallerde yaklaşık ispat ölçüsü devreye girmektedir (Albayrak, 2013: 176-296; Başözen, 2016: 666 vd.; Tanrıver, 2024, 880-881). İlaveten, doktrinde bir kanuni düzenlemede açıkça belirtilen ve hakimince tam kanaat uyandırabilecek delillerin gösterilmesinin ispat yükü altındaki taraftan beklenmesinin dürüstlük kurallarına aykırılık teşkil edecek ölçüde güç veya imkansız olduğu durumlarda da, ispat ölçüsünün düşürülmesi ve yaklaşık ispata göre karar verilmesi gerektiği belirtilmektedir⁵³ (Yıldırım, 1990: 56; Atalay, 2001: 44; Pekcanitez vd., 2023: 366).

İspat kolaylıklarını yukarıda da belirttiğimiz üzere sınıflandırmak oldukça güç bir iştir. Bununla birlikte, iş yargılamasında ispat zorluklarının aşılmasında sıklıkla başvurulan yöntemleri yine iş yargılamasından örnekler sunarak aşağıda ayrı bir başlık altında incelemeye çalışacağız. Daha sonrasında ise hayatın olağan akışı kavramıyla aralarındaki ilişkiyi ve nihayetinde ispat faaliyetindeki rolünü irdedeceğiz.

Komşu Kavramlara Genel Bakış: Emare İspatı, İlk Görünüş İspatı ve Fıili Karineler

Hayatın olağan akışı kavramıyla birlikte emare ispatı, ilk görünüş ispatı ve fıili karineler, esasen ispatı zor veya imkansız yakın konularda taraflara ispat kolaylığı sağlamaktadır.

Bu yönde, ispat hukuku açısından oldukça önem taşıyan ancak ciddi bir kavram kargaşasının olduğu ve hatta kavramların birbiri yerine kullanıldığı emare ispatı, ilk görünüş ispatı ve fıili karineler konusu üzerinde durulması gerekmektedir. Ancak bunlardan önce, kanımızca anılan tüm bu kavramların temelinde yer alan ve hatta onlara şeklini veren “*tecrübe kuralları (yaşam deneyimi kuralları)*” incelenmelidir.

Tecrübe (Yaşam Deneyimi) Kuralları

Tecrübe kuralları, genel yaşam deneyimi, bilimsel veri veya ampirik gözlemlerle ya da bireysel vakıaların genelleştirilmesi gibi belirli deneyime dayalı ortaya çıkan gerçek süreçlerden elde edilen genelleştirici sonuçlar veya kurallar olarak nitelendirilebilir (Tiemann, 2023: StPO § 261 Rn. 52).

Başka bir tanıma göre tecrübe kuralları, insanların ve eşyanın gözlenmesinden çıkarılan veya bilim/teknikten alınan, davadaki somut olay ve vakıalardan bağımsız, olaylardan soyutlanmış, gelecekte de yaşanabilecek olaylar

⁵³ Doktrinde Yıldırım’a göre, “*Düşük derecede kanaat, ölçü olarak kabul edilirse, ispat yükünün uygulama alanı daralacak ve böylece ispat ölçüsü, ispat yüküne ilişkin sorunları azaltacaktır.*” (1990: 80).

için geçerli olan genel değerlendirmelerdir (Yıldırım, 1990: 115; Edis, 1993: 362).

Benzer yöndeki bir diğer tanıma göre ise tecrübe kuralları, gözlemlenen olaylardan elde edilen ve tekrarlanması ihtimali oldukça yüksek olan benzer olaylardan oluşturulan durumlardır (Başözen, 2010: 160; Bloomeyer, çev. Akıntürk, 1968: 173). Tecrübe kurallarının “*tümevarım*” yöntemine dayandığı kabul edilmektedir (Başözen, 2010: 160; Uysal, 2022: 335; Tanrıver, 2024: 846).

O halde tecrübe kurallarını, geçmişte yaşanan olaylardan sürekli olarak tekrarlanabilir nitelik taşıyan ve benzer olayların meydana gelmesi durumunda çok yüksek ihtimalle aynı sonucu ortaya çıkaran, gözleme dayanan, temelinde mantık kuralları olup kendisini oluşturan olaylardan soyutlanabilen genel kurallar olarak tanımlayabiliriz.

Doktrinde *Prütting*, tecrübe kurallarını dört başlık altında toplamaktadır. Bunlar; zorunlu tecrübe kuralları, genel tecrübe kuralları, basit tecrübe kuralları ve önyargılardır (Prütting: 2020: ZPO § 286 Rn. 58). Zorunlu tecrübe kuralları, istisnasız geçerli olan kurallardır. Bu duruma örnek olarak, bir kimsenin aynı anda iki farklı yerde olamayacağı veya herkesin parmak izinin farklı olacağı haller verilebilir. Genel tecrübe kuralları ise, ampirik bilgiye göre çok yüksek bir olasılıkla uygulanan; ama istisnasız geçerli olmayan kurallardır. Örneğin kaldırımında araç kullanmanın sürücünün hatasını göstermesi bir genel tecrübe kuralıdır. Buna karşılık basit tecrübe kuralları, gerçekleşme ihtimali zayıf bir olasılığı ifade etmektedir. Dolayısıyla basit tecrübe kurallarına delillerin değerlendirilmesinde başvurulabilir. Önyargılar ise bir olasılığa işaret etmediği için bir değer ifade etmezler. Örneğin, sabıka kaydı olan bir tanığın güvenilir olmaması iddiası değerlendirilmeye alınmamalıdır (Prütting, 2020: ZPO § 286 Rn. 59-65).

İlaveten tecrübe kuralları, genel yaşam deneyimlerinden elde edilebileceği gibi, eğitim, bilim, sanat, meslek, zanaat, ticaret alanındaki bilgi ve uzmanlıklardan da kaynaklanabilir. (Alangoya vd., 2009: 306-307). Tecrübe kuralları bir vakıa olmayıp, onu oluşturan vakıalardan bağımsız hale gelen kurallardır. Bu nedenle de tecrübe kurallarının uygulanması, hukuk kurallarının uygulanmasının tabi olduğu kurallara tabidir (Alangoya vd., 2009: 308; Başözen, 2010: 158-160).

Tecrübe kuralları, vakıa tespitinde, özellikle delillerin değerlendirilmesinde ve bir delilin ispat değerinin belirlenmesinde, dolaylı ispatta kullanılmaktadır (Yıldırım, 1990: 116). Hakim, delilleri değerlendirme aşamasında, getirilen delillerden hangilerinin kabul edilebileceği ve bu delillerin hakkaniyete uygun olup olmadığını tecrübe kurallarını da dikkate alarak belirlemelidir (Yıldırım, 1990: 117). Diğer bir anlatımla, hakimin kanaat oluşturmasını kolaylaştırmaktadır (Börü, 2016, dn.13).

Ancak, tecrübe kuralları, hukuk kuralları gibi her durumda uygulanabilen genel geçer kurallar değildir. Bu nedenle de, her somut olayda tecrübe kuralının uygulanıp uygulanmayacağı araştırılmalıdır (Başözen, 2010: 163; Peksöz, 2014: 141; Bildir, 2022: 12-13).

Tecrübe kuralları ispat yükü bakımından da bir değişiklik oluşturmaz. Burada taraflardan ispat yükü üzerine düşen taraf, belli olan vakıayı ispat etmeli ve hakim

de bu durumdan bir sonuç çıkarmalıdır (Pekcanıtez vd., 2023: 359). Hakim, tecrübe kurallarının gerçeğe uygunluğunu, somut olaya denk düşüp düşmediğini delillerin değerlendirilmesi bağlamında araştırmalıdır.

Tecrübe kurallarına ilişkin buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sonra tecrübe kurallarına dayanan emare ispatı, ilk görünüş ispatı ve fiili karinelere üzerinde genel hatlarıyla duracağız.

Emare İspatı

Emare ispatı, uygulanacak hukuk normundaki koşul vakıya yabancı komşu vakıaların ispatlanması yoluyla, tecrübe kurallarına dayanılarak, hukuki sonuç bakımından önem taşıyan vakıaların ispatlanmasıdır (Pekcanıtez vd., 2023: 369; Bloomeyer, çev. Akıntürk, 1968: 173). Emare ispatı, vakıanın oluşu hakkında doğrudan kanaat edinilebilecek delillerle değil, emare teşkil eden diğer komşu vakıaların (yardımcı olayların) varlığına dayanarak çekişmeli vakıalar hakkında bir sonuç çıkarılmasıdır. Bu açıdan da emare ispatı dolaylı ispat olarak nitelendirilmektedir (Atalay, 2001: 8). Emare ispatında, hakim komşu vakıaların varlığına dayanarak asıl vakıa hakkında kanaate varmaya çalışmaktadır. Hakim, bunu yaparken de tecrübe kuralları çerçevesinde zihinsel bir süreç yürütmektedir (Prütting, 2020: ZPO § 284 Rn. 25; Atalay, 2001: 8). Bağımsız şekilde anlam ifade etmeyen vakıalar, tecrübe kuralları ışığında bir araya gelince belli bir sonuca işaret etmektedir (Pekcanıtez vd., 2023: 369).

Emare, bir ispat aracı olmayıp, ispat konusudur.⁵⁴ Emareden bir olayın tecrübe kuralları aracılığıyla doğrudan önemli olan vakıalara eşdeğer olduğu sonucu çıkarılabilir (Yıldırım, 1990: 121; Başözen, 2010: 58; Musielak vd., 2024: ZPO § 284 Rn.7). Emare ispatı için, emareleri birbirine bağlayan mantık zincirinin mevcudiyeti ile emarenin objektif olarak önemli olup olmadığı incelenmelidir (Yıldırım, 1990: 123).

İlk Görünüş İspatı

İlk görünüş ispatı, ispat zorluklarının aşılması amacıyla Alman yargı kararlarıyla geliştirilen bir müessesedir (Saenger, 2023: ZPO § 286 Rn. 39). İlk görünüş ispatı, mevzuatımızda açıkça düzenlenmemekle birlikte dolaylı bir ispat türü olarak özellikle son yıllarda doktrinde sıklıkla tartışılmaktadır.

İlk görünüş ispatı, ispat edilen belli olaylardan yola çıkılarak, genel kabul gören, güvenilirlik derecesi yüksek tecrübe kuralları aracılığıyla, hakim delilleri değerlendirmesi çerçevesinde uygulanacak olan normdaki koşul vakıaların tamamının gerçekleşmiş olduğu sonucuna ulaşılmasına imkan tanıyan ispat türüdür (Başözen, 2010: 9; Taşpınar, 1996: 542; Topuz, 2012: 136-137; Tannver, 2024: 875).

⁵⁴ Doktrinde *Konuralp*'e göre, emare ispat aracıdır. Nitekim, yazara göre bir iddianın doğrulanması konusunda kanaat edinmeye elverişli olan ve fakat temsili niteliği itibarıyla iddia edilen vakıayı sadece ihtimal derecesinde veya kısmet doğrulayabilen ispat araçlarına “emare” denir. Bu yönde (2009: 29).

İlk görünüş ispatı ne ispat yükünün yer değiştirmesine yol açar ne de yeni bir ispat yükü kuralı oluşturur. Sadece somut delil gösterme yükünün yer değiştirmesine neden olur. İlk görünüş ispatı delil olmayıp, delillerin değerlendirilmesi aşamasında gündeme gelmektedir (Saenger, 2023: ZPO § 286 Rn. 39).

İlk görünüş ispatı, tipik hayat olaylarını (*typischer Geschehensablauf*) temel alır. Bir olayın gerçekleşme biçimi sıradan, alışlagelmiş ve sık sık tekrarlayan niteliğiyle karakterize oluyorsa, tipik hayat olayından söz edilir. Buradaki tipikliğin mevcudiyeti ise tecrübe kurallarına göre belirlenir (Saenger, 2023: ZPO § 286 Rn. 42).

İlk görünüş ispatı da emare ispatında olduğu gibi doğrudan ispatın mümkün olmadığı durumlarda devreye girmektedir. Doktrinde emare ispatı ile ilk görünüş ispatının farklı özellikleri olduğu belirtilmektedir (Tanrıver, 2024: 876). Emare ispatından farklı olarak ilk görünüş ispatında, bireysel durumlardan değil, norma temel teşkil eden tipik hayat olaylarından hareketle kanaate varılmaktadır. Bu kanaate varılırken de güvenilirliği sınanmış olan yüksek tecrübe kurallarından yardım alınır (Tanrıver, 2024: 876). İlk görünüş ispatı, hayat tecrübelerine ve özellikle de tipik hayat akışına göre, bir vakıanın sadece öyle gerçekleşmiş olabileceğini ve ilk görüldüğü şeklinin kabulünü esas almaktadır (Pekcanıtez vd., 2023: 371). Doktrinde ilk görünüş ispatının en yaygın kullanıldığı durumların kusur ve nedensellik bağının ispatı olduğu ileri sürülmektedir (Başözen, 2010: 182; Taşpınar, 1996: 542). Örneğin, bir arabanın ağaca çarpması veya yoldan çıkması, araç sürücüsünün ilk bakışta kusurlu olduğu izlenimini doğurmaktadır (Taşpınar, 1996: 542).

Fiili Karineler

Fiili karine en genel tanımıyla, bilinen bir olaydan bilinmeyen bir olay için hakim tarafından çıkarılan sonuçlardır. Bir başka tanıma göre ise, fiili karineler, hakimin bir hukuk kuralıyla bağlı olmaksızın bilinen bir olaydan bilinmeyen bir olay için, insanlar ve yaşam konusundaki tecrübe kurallarından yararlanarak sonuç çıkarmasıdır (Edis, 1993: 372; Tanrıver, 2024: 894; Karakaş, 2013: 744). Bir diğer tanıma göre, fiili karineler tarafların olay iddialarının doğruluğu veya bir delilin güvenilirlik derecesi hakkında hakimin kanaat edinmesine yarayan, yaşam tecrübelerinin ortaya çıkardığı, hukuk kurallarıyla doğrudan ilgisi bulunmayan değer hükümleridir (Umar ve Yılmaz, 1980: 165-166; Taşpınar, 1996:536; Börü, 2016: 54).

O halde fiili karineler, bir hukuk kuralına dayanmaksızın, temellerini yaşam deneyimi ya da tecrübe kurallarından almaktadır. Fiili karineler, hakimin yaşam tecrübesi kuralları vasıtasıyla kanaat edinmesini sağlamaktadır. (Pekcanıtez vd., 2023: 351).

Fiili karinelere ilişkin bir düzenleme Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda yer almamaktadır. Zira, fiili karineler kanundan kaynaklanmamakta; özünü yaşam tecrübesi kurallarından almaktadır. Fiili karine, kanuni bir düzenleme olmamasına karşın yargı kararlarında sıkça başvurulan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fiili karineler, karine temeli ve karine sonucu olmak üzere iki unsurdan

oluşmaktadır. Karine temeli, karineye dayanan tarafın ispat etmesi gereken emare vakialardır. Zira burada karineye dayanan tarafın, esas ispat konusu olan vakıyı değil, karine temelini oluşturan vakaları ispat etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, fiili karineler, ispatın konusunu asıl ispat konusundan, o vakıanın var olduğuna emare teşkil eden karine temeline kaydırmaktadır (Topuz, 2012: 63; Laumen, 2015: 3).

Fiili karineye dayanan taraf, karine temelini ispat ettikten sonra hakimde oluşan kanaati sarsmak veya fiili karineyi ortadan kaldırmak için karşı tarafın yapması gereken, karşı ispat faaliyetidir. Diğer bir deyişle, karşı taraf burada aksini ispat değil, karşı ispat yapmalıdır (Taşpınar, 1996: 569). Karşı ispatın başarılı olabilmesi için ise hakimde oluşan kanaatin sarsılması yani kendisinde karine sonucuna ilişkin şüphe uyandırılması yeterlidir.

Fiili karinelerin özünde tecrübe kuralları bulunmaktadır. Hakim, tecrübe kurallarının yardımıyla karine sonucunu belirlemektedir. Diğer bir anlatımla, hakim fiili karinelerle ispatta, komşu/emare vakıalar yoluyla yapılan ispattan, esasen ispat konusunu oluşturan vakıa hakkında sonuç çıkarmanın mümkün ve haklı olup olmadığını tecrübe kurallarına göre belirlemektedir (Topuz, 2012: 124).

Fiili karineler ispat kolaylığı sağlayarak ispatın konusunu değiştirmekte; ispatın konusunu asıl ispatlanması gereken vakıadan, bilinen komşu vakıalara kaydırmaktadır. Diğer bir deyişle, fiili karinelerin ispat yükünü ters çevirme gibi bir fonksiyonu bulunmamaktadır. Burada ispatlanması gereken husus, artık şüpheli olan asıl vakıa değil, karine temelidir (Laumen, 2015: 3). Fiili karineye dayanan kişi, hala ispat yükü altındadır. Ancak, ispatlanması gereken husus, komşu vakialardır (Laumen, 2015: 3). O halde, fiili karineler hem ispat kolaylığı sunmakta hem de delillerin değerlendirilmesinde hakime yardımcı bir rol üstlenmektedir (Laumen, 2015: 4; Börü, 2016: 55).

Hayatın Olağan Akışıyla Emare İspatı, İlk Görünüş İspatı ile Fiili Karineler Arasındaki İlişki ve Hayatın Olağan Akışının Kavramının Hukuki Niteliği

Emare ispatı, ilk görünüş ispatı ve fiili karine kavramları, ispat imkansızlığı veya ispat güçlüğü olduğu durumlarda ispat kolaylığının sağlanması ve gerçeğe ulaşılması amacıyla öngörülmüştür. Ancak bu üç kavramın farklı hususları mı ihtiva ettiği yoksa benzer kavramlar mı oldukları sorusu doktrinde oldukça tartışmalıdır.

Fiili karinelerle emare ispatı ve ilk görünüş ispatını karşılaştırmadan önce genel hatlarıyla emare ispatı ve ilk görünüş ispatı arasındaki fark ve benzerliklere değinmek gerekmektedir. Öncelikle, emare ispatı da ilk görünüş ispatı da tecrübe kurallarından hareket ederek hakimde kanaat uyandırmaya hizmet etmektedir. Doktrinde ilk görünüş ispatının çoğu durumda emare ispatının mahkeme kararıyla geliştirilmiş özel bir türü olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir (Başözen, 2010: 59). İlaveten her ikisi de dolaylı ispat türleridir. Buna karşılık her iki kavram arasında farklılıklar olduğu da ifade edilmektedir.

Şöyle ki, emare ispatında bireysel durumlardan hareket ederek somut olay hakkında bir sonuca varılmaya çalışılır. İlk görünüş ispatında ise, norma temel teşkil eden tipik hayat olaylarından yola çıkılarak yüksek tecrübe kurallarıyla olay bir bütün olarak toplu olarak değerlendirilmektedir (Musielak vd., 2024: ZPO § 286 Rn. 25; Peksöz, 2014: 151). Yani ilk görünüş ispatındaki tecrübe kuralları, güvenilirliği daha yüksek kurallara dayanmaktadır. İlk görünüş ispatında tipiklik/tipik hayat olayları esas alınırken; emare ispatında tipiklik şartı aranmaz ve atipik olaylardan hareketle ispat bağlamında işlerlik gündeme gelmektedir (Başözen, 2010: 60; Tanrıver, 2024: 877). İlaveten doktrinde emare ispatı ile ilk görünüş ispatı arasında ispat ölçüsünün azaltılması bakımından fark olduğu da ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre ilk görünüş ispatı, delil gösterilmesini kolaylaştırırken; emare ispatıyla sadece somut olaya ilişkin detayların özel nedenlerinin açıklanabilmesi sağlanmakta; emare ispatının ispat ölçüsünü azaltmaya etkisi bulunmamaktadır (Başözen, 2010: 64).

Emare ispatı da ilk görünüş ispatı da tecrübe kurallarına dayanarak asıl ispat edilmek istenen vakıya ulaşmaya çalışmaktadır. Her ikisinde de hayat olaylarından hareket edilmektedir. Dolayısıyla, ilk görünüş ispatının, nitelikli bir emare ispatı olduğunun kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir⁵⁵ (Pekcanitez vd., 2023: 371).

Fiili karinelerle emare ispatı ve ilk görünüş ispatını karşılaştıracak olursak, doktrindeki bir görüşe göre fiili karinelerin emare ispatının bir türü, diğer bir deyişle, fiili karine yoluyla ispatın da aslında emare ispatı olduğu ifade edilmektedir. Bu görüşe göre, emare vakia ve bu vakianın dayanağı olan tecrübe kuralı kuvvetli ise “kuvvetli emare ispatı”; emare vakia ve bu vakianın dayanağı olan tecrübe kuralı zayıf ise “basit emare ispatı” söz konusu olur. Kuvvetli emare ispatı ise fiili karineye karşılık gelmektedir. İlk görünüş ispatı ise bu iki kavramla eş değerdir (Pekcanitez vd., 2023: 370).

Benzer yöndeki bir başka görüşe göre, tecrübe kuralı yardımıyla sonuç çıkarılan her önerme fiili karine olarak nitelendirilmelidir (Taşpınar, 1996: 543).

Öte yandan doktrindeki başka bir görüşe göre ise, tecrübe kuralına dayanarak ulaşılan her sonucun fiili karine olarak nitelendirilmesi yerinde olmayıp, bu yaklaşım fiili karinelerin oldukça geniş yorumlanmasına yol açmaktadır. Yine bu görüşe göre, fiili karinelerle emare ispatı ve ilk görünüş ispatı arasında farklılıklar bulunmaktadır (Başözen, 2010: 81-83).

Kanımızca, fiili karine ile emare ispatı ve ilk görünüş ispatı arasındaki farklılık teorik düzeyde kalmakta; ancak bu durum pratikteki sonuca yansımamaktadır. Her üç müessesede tecrübe kuralları kullanılarak, komşu vakıalar ispat edilmekte ve böylece asıl ispat edilmek istenen vakıaya ulaşılmaya

⁵⁵ Doktrinde, emare ve fiili karinelerin mevcudiyeti sebebiyle ilk görünüş ispatının kullanımının çok yaygın olmadığı ve hatta bu kavramın kullanılmamasının bir eksiklik de oluşturmadığı belirtilmektedir. Bu konuda bkz. Pekcaniz vd., 2023: 371.

çalışılmaktadır. Fiili karineler, emare ispatı ve ilk görünüş ispatında belirli olan vakialardan belirli olmayan vakıalar hakkında tecrübe kurallarından da yararlanılarak kanaat oluşumu söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, bu üç kavram arasında bariz bir fark olmadığı belirtilmelidir.⁵⁶

Hayatın olağan akışı kavramıyla ise geçmişte birden fazla kez ortaya çıkan şartların, gelecekte de benzer olaylarda güçlü bir olasılıkla yeniden gerçekleşebilir nitelikte olduğu kastedilmektedir. Bu noktada ise yine tecrübe kurallarından yardım alınmaktadır. Öyle ki, hayatın olağan akışıyla da bilinen komşu vakialardan bilinmeyen bir olay için tecrübe kurallarından yardım alınarak sonuç çıkarılmaya çalışılmaktadır. O halde fiili karineler ile hayatın olağan akışı kavramının birbirinden farklı hususları ifade ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim doktrinde fiili karinelerin, hayatın olağan akışının somut planda bir ifade edilmiş biçimi olduğu bazı yazarlarca belirtilmektedir (Tanrıver, 2024: 895; Karakaş, 2013: 744; Umar ve Yılmaz, 1980: 165-166; Erzeybek, 2022: 923; Göksu, 2011: 63; Taşpınar, 1996: 536; Çil, 2014: 88). Yargıtay da fiili karineleri, hayatın olağan akışı olarak değerlendirmektedir.⁵⁷ Esasen fiili karinelerle emare ispatı ve ilk görünüş ispatı arasında da bariz bir fark olmadığını düşünürsek, ispat kolaylıkları sağlanması amacıyla, tecrübe kurallarına dayanarak bilinen bir vakıadan bilinmeyen bir vakıa hakkında sonuç çıkarma faaliyetinin tümünü hayatın olağan akışı kapsamında değerlendirebiliriz. İlaveten, hayatın olağan akışı kavramı, delillerin değerlendirilmesi noktasında da kendini bariz şekilde hissettirmektedir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sonra, aşağıda hayatın olağan akışı, emare, ilk görünüş ispatı ve fiili karinelerin iş yargılamasında birbirinin yerine, bazen birlikte veya aralarından bir tanesini tercih ederek kullanılmasına ilişkin bazı örnekler sunulmaktadır. Ancak tüm bu hallerde bir ispat zorluğu gündeme gelmekte ve bu zorluğun aşılması amacıyla tecrübe kurallarından hareket edilmektedir.

Örneğin, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin önüne gelen bir olayda, davacı işçi, işverenin Cumhuriyet Savcılığına yaptığı şikayet nedeniyle kişilik haklarının ihlal edildiğinden bahisle manevi tazminat davası açmıştır. Yüksek mahkemenin kararında, “*Davacının, davalı işveren tarafından yeterli emare bulunmadan ve makul şüpheye*

⁵⁶ Doktrinde *Pekcanitez, Atalay ve Özekes*, Medeni Usul Hukuku kitabının 2013 yılında yayımlanan 14. basısında bu durumu şu şekilde formüle etmektedir: “*Kuvvetli emare = fiili karine = /≡ ilk görünüş ispatı*”. Bu yönde bkz. (2013: 689).

⁵⁷ Gerçekten de bir kararda bu husus şöyle ifade edilmektedir: “*Yargıtayın ve Dairenin yerleşmiş uygulamalarına göre, eşlerden her birinin kendi anne veya babalarından gelen mallar söz konusu olduğunda; satış gösterilse dahi fiili karine olarak karşılıksız kazandırma (bağışlama) olarak değerlendirilmektedir. Bu tasarrufları işlem, hayatın olağan akışına göre, fiili karine olarak bağış kabul edilmektedir.*” Bu yönde bkz. Y2HD, 20.09.2021, E. 2021/5506, K. 2021/6245, (<https://karararama.yargitay.gov.tr/>).

dayanılmadan şikayet edilmesi nedeniyle kişilik haklarının ihlal edildiği anlaşılmaktadır. Mahkemece davacı işçi lehine makul düzeyde bir manevi tazminata hükmedilmesi gerektiği” ifadeleri yer almaktadır.⁵⁸

İş sözleşmesinin feshinin haklı nedene dayanıp dayanmadığının araştırıldığı bir davada, özel daire emare ispatına başvurarak uyumsuzluğu çözmeye yoluna gitmiştir. Karara göre, “İspat kurallarının zorlanan sınırları hukukumuzda tartışılmaktadır. Emare kavramı işte bu tür bir arayışın sonucu ortaya çıkmıştır. Somut olayda davacının işverenin sözleri üzerine ağırladığı tartışmasıdır. Davalının, davacının aylık ücretini ve fazla çalışma ücretini de ödemediği açıktır. Davacının elinden belge alınmak istenmesi davacının savunmasını doğrulayan emaredir. İşçilerin işveren yanında çalışırken tanık bulmada güçlüğü bazen karşılıklı konuşmayla iş sözleşmelerinin sona erdiği bilinmektedir. Yukarıda sözü edilen gerekçe ışığında işverenin iş sözleşmesini haksız feshettiği anlaşılmaktadır.”⁵⁹

Emare ispatı konusunda üzerinde kısaca da olsa durulması gereken hususlardan biri de, iş hukukunda oldukça tartışmalı bir konu olan “şüphe feshi”dir. Şüphe feshi, işçinin iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerini ihlal ettiği ya da işverene karşı suç niteliğinde bir eylemde bulunduğu konusunda somut bir davranışı olmamakla birlikte, böyle bir davranışı gerçekleştirdiği konusunda kuvvetli ve giderilemeyen bir şüphenin bulunması halinde, taraflar arasındaki güven ilişkinin çökmesi sonucunda, işverene iş sözleşmesini tek yanlı feshetme imkanı sunan bir fesih türüdür (Baysal, 2016: 87; Doğan Yenisey, 2008: 67; Astarlı, 2017: 321; Sur, 2020: 2490-2491). İşverenin şüphe feshine dayanarak geçerli bir fesih yapabilmesi için güçlü bir şüphenin varlığı aranmaktadır. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi’nin bir kararına göre de, “Şüphe, fesih anında mevcut belirli objektif vakıa ve emarelere dayanmalıdır. İşverenin sırf sübjektif değerlendirmesi yeterli olmayıp, yapılan incelemede işçinin şüphe edilen eylemi işlediğinin büyük bir ihtimal dahilinde olduğu sonucunun ortaya çıkması gerekir.”⁶⁰ Dolayısıyla, şüphenin fesih anındaki objektif bulgulara veya emarelere dayanması, mümkün olduğu ölçüde ise somutlaşması gerekmektedir (Astarlı, 2017: 321-322; Hergenröder, 2023: KSchG § 1 Rn. 231-232). Şüpheye dayanılarak gerçekleştirilen bir fesihte, ilk etapta işveren iddiasını ispatla yükümlüdür. Ancak, işveren, işçinin somut bir davranışını ispatlayamamaktadır. Bunun yerine ise, işçinin sözleşmenin ihlali veya suç niteliğindeki davranışı gerçekleştirdiğine dair güçlü bir şüphenin varlığını ortaya koyması gerekmektedir. Dolayısıyla burada ispat ölçüsü olarak tam ispat söz konusudur.⁶¹ Ancak, iddiasını ispat etmekle yükümlü olan işveren, ispat zorluklarıyla karşılaşarsa, bunu aşmak için

⁵⁸ Y9HD, 22.05.2017, E.2017/20415, K.2017/8500, (<https://legalbank.net/>).

⁵⁹ Y9HD, 27.02.2008, E.2007/9789, K.2008/2664, (<https://legalbank.net/>).

⁶⁰ Y9HD, 01.12.2014, E.2014/25713, K.2014/36221, (<https://legalbank.net/>).

⁶¹ Örneğin Yargıtay 22. Hukuk Dairesi’nin bir kararına göre, “Şüphe feshi için, bu şüpbeyi haklı kılan ciddi, önemli ve somut vakıaların varlığının ispatı gerekmektedir. Ancak burada ispatı gereken şey vakıanın kendisi değil, şüpbeyi haklı kılan vakıadır.” Bkz. Y22HD, 17.10.2017, E.2017/40841, K.2017/21915, (<https://www.lexpera.com.tr>).

dolaylı ispata başvurabilir. Örneğin yüksek mahkemenin bir kararına göre, “*Davacının kendi kredi kartının sorgulanması ile bilgisi olmaksızın kredi kartından alışveriş yapılan müşterinin kredi kartının sorgulanmasının zamanlama yönünden iç içe geçmesi ve sorgulamanın yapıldığı terminalin aynı olması dikkate alındığında, bu hususun iş ilişkisinin devamı için gerekli olan güveni ortadan kaldırmaya elverişli bir şüphe olup, davacı ile işveren arasındaki güven ilişkisinin sarsıldığı kabul edilmelidir.*”⁶²

Üzerinde durmak istediğimiz bir diğer konu ise, İş Kanunu m.5'teki düzenlemedir. İş Kanunu m.5/son düzenlemesine göre, “*20 nci madde hükümleri saklı kalmak üzere işverenin yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davrandığını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olur.*” Anılan hüküm uyarınca, işverenin eşit davranma borcuna aykırı davrandığını ispat yükü işverene aittir. Bununla birlikte, işçi, “ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren durumu ortaya koyarsa”, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlüdür. Bu noktada “*ihlalin varlığı ihtimalini güçlü biçimde gösterme*” lafzından kastın ne olduğu sorusu karşımıza çıkmaktadır. Doktrinde isabetle belirtildiği üzere, burada ihlalin mevcudiyetinin kuvvetli ihtimal olduğu yönünde hakimde kanı oluşturacak somut, objektif vakıalar ortaya konulmalıdır (Mollamahmutoglu vd., 2022: 749; Baysal, 2010: 92-93). İşverenin eşit davranma borcuna aykırı davrandığını iddia eden işçi ispat yükü altında olmakla birlikte, işçiye bu hükümlerle bir ispat kolaylığı sunulmaktadır. Zira işçi, iddia ettiği vakıayı doğrudan olmasa da komşu vakıaların ispatı yoluyla kanıtlarsa, o vakıanın gerçekleşmiş olduğu yönünde hakimde kanaat uyandırmaktadır. Ancak, ispat ölçüsünün tam ispat olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Yani, işçi komşu vakıaları tam ve açık bir şekilde ortaya koyarak, komşu vakıalar yardımıyla, asıl iddiasını ispatlamak durumundadır.⁶³ Esasen işçi, işverenin eşit davranma borcuna aykırı davrandığını hayatın olağan akışı çerçevesinde ortaya koyduğu ihtimaller bağlamında kanıtlamaya çalışmaktadır.⁶⁴ Doktrinde bazı görüşler, işçinin buradaki

⁶²Y9HD, 18.04.2013, E.2013/32147, K.2013/12471, (<https://www.lexpera.com.tr>). Ayrıca bkz. AYM, *Reşat Kıran Başvurusu*, Başvuru No: 2018/35972, RG, 17.12.2021, 31692.

⁶³ Doktrinde Yıldız, işçi açısından “*hafifletilmiş ispat yükü*” olduğundan söz etmektedir. Bkz. (2008: 300). Kanımızca burada ispat yükünün hafifletilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. (Benzer yönde Albayrak ve Yuvalı, 2012: 92). Hatta ispat yükünün hafifletilmesinden söz edilmesinin de mümkün olmadığı kanaatindeyiz. İşçi ispat yükü altındadır; ancak kendisine ispat kolaylığı sağlanmaktadır. İşçi, işverenin eşit davranma borcuna aykırı davrandığı ihtimalini komşu vakıalarla ispatlamalıdır.

⁶⁴ Örneğin Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin bir kararına göre, “*Toplanan deliller ve dinlenen tamk anlatımlarına göre, fesih haklı veya geçerli bir sebebe dayanmadığı açıktır. İşverenin, fesih tarihi itibarıyla doğumdan haberdar olduğu dosyada bulunan 10.07.2013 tarihli*

ispat faaliyetinin “ilk görünüş ispatı” olduğunu belirtmektedir⁶⁵ (Albayrak ve Yuvalı, 2012: 90).

İspat zorlukları bağlamında incelenmesi gereken bir diğer konu ise, psikolojik ve cinsel taciz iddialarıdır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, yüksek mahkeme, ispatı güç olan bu iki konuda işçiye bazı ispat kolaylıkları sağlanması gerektiğini belirtmektedir. Psikolojik tacize uğradığını iddia eden işçi, genel kural uyarınca iddiasını ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, yüksek mahkeme, bu noktada da işçiye ispat kolaylıkları sunulmasından bahsetmekte ve işçinin iddia ettiği olayların tutarlılık teşkil etmesi ve kuvvetli emarenin bulunması gerektiğini belirtmektedir. Yani, işçi iddiasını doğrudan ispat edemese dahi, komşu vakıaları tam olarak ispat etmek suretiyle asıl vakianın gerçekleştiği yönünde hakimde kanaat uyandırmalıdır (Ünal, 2013: 41-42; Okur, 2016: 595-596). Yargıtay, psikolojik tacizin ispatına ilişkin bazı kararlarında ilk görünüş ispatından, bazılarında emare ispatından, bazılarında ise hayatın olağan akışından söz etmektedir.⁶⁶ Benzer bir yaklaşım, cinsel taciz iddiaları için de söz konusudur. Ancak, tüm bu kararların ortak noktasını, tecrübe kurallarına dayanan hayatın olağan akışı kavramından yola çıkılması oluşturmaktadır.

İlaveten, iş yargılamasında oldukça önemli rol oynayan tanık beyanlarının da hayatın olağan akışı bağlamında değerlendirmeye tabi tutulduğu belirtilmelidir. Tanık beyanları, takdiri delillerin en önemlisi olarak nitelendirilmektedir (Tanrıver, 2024: 983; Belgesay, 1940: 120 vd.; Bildir, 2022: 76). Hakim, tanık beyanlarını da diğer delillerle birlikte serbestçe değerlendirmektedir. Ancak, tanığın her konuda doğru bilgi verip vermediğinin, mahkemeyi yanıltıp yanıltmadığının, tanık beyanları

yazı, hastane kayıtları ve raporlardan anlaşılmaktadır. Şu halde, davacı, iş sözleşmesinin doğum sebebiyle feshedildiğini gösteren olguları güçlü biçimde ortaya koyduğu halde, işverence feshin makul veya meşru bir sebebe dayandığı somut delillerle ispatlanamamıştır. İşverenin 19.08.2013 tarihli fesih bildiriminde, davacının mazeretsiz olarak işe gelmediği, Odanın her an açık tutulması gerekliliği ve üyelerin menfaati noktasında davacıdan boşalan sekreterlik görevinin ifası için yeni bir bayan eleman alındığı için davacının görevine son verildiği açıkça ifade edilmektedir. Buna göre, davacının devamsızlığının bulunmadığı dosya kapsamı ile sabit olup, işverenin doğum yapan davacının yerine bir başka işçiyi çalıştırmak üzere davacının iş sözleşmesini feshettiği anlaşılmaktadır. Hal böyle olunca, davalı işverenin iş sözleşmesinin feshinde eşit davranma borcuna aykırı davrandığı sabit olup, davacı lehine ayrımcılık tazminatına hükmedilmesi gerekirken, kötü niyet tazminatına hükmedilmesi isabetsizdir.” Bkz. Y22HD, 27.03.2018, E.2015/28332, K.2018/7866, (<https://legalbank.net/>).

⁶⁵ Doktrinde Keser, iş hukukunda ispat güçlüklerinin ve belirsizliklerin aşılmasında ilk görünüş ispatına başvurulacağını belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz. (2005: 671-672).

⁶⁶ Y9HD, 22.01.2020, E.2017/14200, K.2020/928; Y7HD, 08.05.2014, E.2014/1345, K.2014/10208; Y9HD, 14.04.2015, E.2014/1519, K.2015/14223, (<https://www.lexpera.com.tr>).

arasında çelişki olup olmadığının diğer bir deyişle, tanık beyanlarının gerçeği yansıtır yansıtmadığının dikkatli bir şekilde araştırılması gerekmektedir. Yüksek mahkeme bu noktada da hayatın olağan akışı kavramını ölçütlerinden biri olarak kullanmaktadır. Örneğin Yargıtay 7. Hukuk Dairesi'nin bir kararında bu durum şu şekilde açıklanmıştır: “*Taraf tanıklarının birbirleriyle çelişkili beyanları bulunması nedeniyle hangi tarafın tanığının beyanına değer verileceği Mahkemenin takdirinde ise de tanık beyanlarının hayatın olağan akışına uygun olup olmadığının da değerlendirilmesi gerekir.*”⁶⁷

Son olarak değinmek istediğimiz bir diğer husus ise, sendikal nedenle fesih iddiasının ispatı meselesidir. Sendikal nedenle işten çıkarma iddiasını ispatlamak oldukça güç bir iştir. Nitekim, burada işten çıkarmanın altında yatan nedenin ne olduğu yani saik araştırılmaktadır (Tuncay vd., 2023: 126; Okur, 2016: 594-595). Öyle ki, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu⁶⁸ da fesih nedeninin ispat yükünü işverene yüklemiştir. Gerçekten de, Kanun’un m.25/6’ya göre, “*İş sözleşmesinin sendikal nedenle feshedildiği iddiası ile açılacak davada, feshin nedenini ispat yükümlülüğü işverene aittir. Feshin işverenin üleri sürdüğü nedene dayanmadığını iddia eden işçi, feshin sendikal nedene dayandığını ispatla yükümlüdür.*” Fesih dışında, işverenin sendikal nedenle ayrımcılık yaptığı iddiasını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Zira Kanun’un m. 25/7’ye göre ise, “*Fesih dışında işverenin sendikal ayrımcılık yaptığı iddiasını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak işçi sendikal ayrımcılık yapıldığını güçlü biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren davranışının nedenini ispat etmekle yükümlü olur.*”

Anılan iki düzenleme de, iddia edilen vakiya bağlanan hukuki sonuçtan kendi lehine hak çıkaran taraf, iddiasını ispatla yükümlüdür kuralıyla uyumludur. Bununla birlikte, yukarıda da belirttiğimiz üzere, feshin sendikal nedenle yapıldığını veya sendikal ayrımcılığı kanıtlamak oldukça zordur. Bu nedenle, yüksek mahkeme içtihatlarıyla yine bir ispat kolaylığı ortaya çıkarmış ve bunu “*sendikal fesih karinesi*” olarak isimlendirmiştir (Bayram, 2006: 1226-1229; Okur, 2016:595; Özkaraca, 2013: 209). Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin bir kararına göre, “*Sendikal fesih karinesi, işçi ve işveren tarafından işverenin görünüştteki fesih iradesinin arkasına geçerek, gerçek fesih iradesi ve amacının sorgulayacak nitelikte açık ve kesin olan, iş ilişkisinin devamı sürecinde kronolojik olarak gerçekleşen olaylardan hareketle işçinin sendika üyeliği veya sendikal faaliyetinin işvereni fesih işlemine yönelttiği şeklinde hakim tarafından çıkarıldığı sonuçlardır. Sendikal fesih karinesi iş hukukuna özgü fiili karine olup işçi ve işveren tarafının iddialarının doğruluğu hakkında hakim tarafından kanaat oluşturmasına yarayan; çalışma yaşamı, sendikal yaşam, toplu görüşmeler, iş ilişkileri ve iş yargısı tecrübelerine dayanan değer yargılarıdır. Bu sonuçlar ve değer yargıları feshin sendika üyeliği veya sendikal faaliyet nedeniyle yapıldığı iddiasını artırıyor ise sendikal fesih karinesinin varlığı kabul edilmelidir.*”⁶⁹

⁶⁷ Y7HD, 14.05.2014, E.2014/2693, K.2014/10770, (<https://www.lexpera.com.tr>).

⁶⁸ RG, 07.11.2012, 28460.

⁶⁹ Y22HD, 19.11.2018, E.2018/14882, K.2018/24712, (<https://www.lexpera.com.tr>).

Sendikal fesih karinesi, fiili bir karinedir. Burada varlığı bilinen bir olaydan hareketle, tecrübe kurallarından yararlanarak bir değerlendirme yapılmaktadır. Öyle ki, ispatı zor olan bir vakıa yerine ispatı daha kolay olan komşu vakıalardan yararlanılmaktadır. Bu noktada ise hayatın olağan akışına göre bir neden-sonuç ilişkisi kurulmaya çalışılarak asıl ispat edilmek istenen vakıanın gerçekleştiği konusunda hakimde kanaat uyandırılmaktadır. Yüksek mahkemeye göre de, “İşverenin dış dünyaya yansıttığı görünüşteki iradesi (geçerli veya haklı nedene dayanarak yaptığı fesih işlemi) ile gerçek iradesi arasındaki perdeyi kaldırmanın ve gerçek iradesine (saikine) ulaşarak buna hukuki sonuçlar bağlamanın tek yolu fiili karinelere.”⁷⁰

Feshin sendikal nedene dayandığını veya sendikal ayrımcılığa uğradığını iddia eden işçi ispat yükü altında olmakla birlikte, bu iddiasını ispat edemezse, ispatsızlığın riskine kendisi katlanmaktadır. Ancak, ayrımcılığı ispatlamak oldukça güç olduğu için işçiye ispat kolaylığı sunulmaktadır. İşçinin iş sözleşmesinin sendikal nedenle feshedildiğini ya da fesih dışında sendikal ayrımcılığa uğradığını gösteren emareleri, komşu vakıaları açık bir şekilde ortaya koyması gerekmektedir. Örneğin, işçinin sendika üyesi olmasından hemen sonra iş sözleşmesinin sona erdirilip erdirilmediği, işyerinde çalışan ve sendikaya üye olan işçilerin sayısı, işyerinde daha önce toplu iş sözleşmesi imzalanıp imzalanmadığı, aynı dönemde toplu iş sözleşmesi için yetki prosedürünün başlatılıp başlatılmadığı, işçinin herhangi bir sendikal faaliyete katılıp katılmadığı gibi komşu olgular araştırılmalıdır (Bayram, 2006: 1129-1245). Bunlardan hareketle, tecrübe kuralları gözetilerek hayatın olağan akışının nasıl cereyan edeceği sorgulanmalıdır.

Hayatın Olağan Akışı Kavramının İş Yargılaması Açısından İspat Faaliyetindeki Rolü

İspat zorluklarının aşılmasında başvuru olan yol olan hayatın olağan akışı, özünde tecrübe kurallarını barındıran ve bilinen bir olaydan hareketle bilinmeyen bir vakıanın gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda neden-sonuç ilişkisi kurulmasına yardımcı olan bir kavramdır. Bu bağlamda, yukarıda da belirttiğimiz üzere, hayatın olağan akışını, fiili karine olarak değerlendirmek isabetli bir çözüm gibi gözükmektedir.

İspat hukukunda oldukça kilit bir görev üstlenen hayatın olağan akışı, ispatsızlığın riskine katlanmak zorunda olan kimseye ispat kolaylığı sunmaktadır. Bununla birlikte, doktrinde hayatın olağan akışı kavramının ispat yükünü ters çevirdiği de ileri sürülmektedir.

Öncelikle, doktrinde bazı görüşler ve özellikle yargı kararları hayatın olağan akışı kavramının objektif ispat yükünü ters çevirdiğini kabul etmektedir. Bu bağlamda hayatın olağan akışının, ispat yüküne muafiyet getiren bir ispat yükü kuralı olduğu belirtilmektedir (Başözen, 2010: 82-83).

⁷⁰ YHGK, 07.10.2009, E.2009/372, K.2009/416, (<https://www.lexpera.com.tr>).

Yargıtay da vermiş olduğu bazı kararlarında hayatın olağan akışının ya da fiili karinelerin ispat yüküne istisna getirdiği ve ispat yükü kuralı olduğu görüşündedir.⁷¹ Dolayısıyla, fiili karineye dayanan taraf ispat yükü altında olmayıp, karşı tarafın bu durumun aksini ispatla yükümlü olduğu kabul edilmektedir (Topuz, 2012: 129-130). Öyle ki yüksek mahkeme, hayatın olağan akışı olarak değerlendirdiği fiili karinelere dayanan tarafa ispat yükünden muafiyet sağlandığını; buna karşın, hayatın olağan akışına aykırı bir vakiya dayanan tarafın ispat yükü altında olduğu görüşündedir.⁷²

Buna karşılık, doktrinde hayatın olağan akışının ya da fiili karinelerin bir ispat yükü kuralı olmadığı ve hukuki niteliğinin farklı olduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır. Buna göre, hayatın olağan akışı ya da fiili karineler ispat yükü kuralı mahiyetinde olmayıp ispat yükünün yer değiştirmesine de yol açmazlar (Laumen, 2015: 6). Hayatın olağan akışı, ispatı kolaylaştıran bir seçenek olup, hakim delilleri serbestçe değerlendirmesi ilkesiyle ilgili bir husustur. Burada hayatın olağan akışı

⁷¹ Yargıtay’ın bu konuda en çok tartışma yaratan kararlarından birini ise, hayatın olağan akışı yani fiili karineleri, senede karşı senetle ispat zorunluluğunun istisnalarından kabul ettiği uyuşmazlık oluşturmaktadır. Dava konusu olayda davacı, yasak bir gönül ilişkisi içinde olduğu senet borçlusu vefat edince mirasçılara alacak davası açmıştır. Davalıların elinde ise bu konuya ilişkin herhangi bir senet bulunmamaktadır. Yargıtay ise bu noktada hayatın olağan akışına aykırı olan vakiaları senede karşı senetle ispat zorunluluğunun istisnalarından kabul etmiş ve tanık dinlenebileceğine hükmetmiştir. Nitekim anılan karara göre, “*Ne var ki, senede karşı senetle ispat zorunluluğunu öngören bu kural da mutlak değildir. HUMK.nun 293. maddesinin 3. ve 5. fıkralarında sayılan hallerde, senede karşı tanık dinlenebileceği gibi, Yargıtay uygulamasına göre, örneğin borcun kumardan kaynaklandığı ya da ahlak ve adaba aykırı bir amacın tabakakuku için verildiği yolundaki savunma da tanıkla kanıtlanabilir. Kaldı ki, somut olayda, davacının belgede belirtilen miktarda parayı borç olarak verecek mali gücünün bulunmadığı, davalıların miras bırakanının da bu miktarda borç almasını gerektirecek herhangi bir durumunun mevcut olmadığı da savunulmuş ve buna ilişkin deliller toplanmıştır. İşçi emeklisi eşi olduğu dosya kapsamından anlaşılan davacının, herhangi bir işinin, gelirin ve malvarlığının bulunduğu kanıtlanamamıştır. Davalıların miras bırakanının ise, 1982 yılından itibaren oto tamirhanesi işlettiği, gayrimenkullerinin ve özel otomobilinin bulunduğu, kira geliri elde ettiği, buna ilişkin resmi yazı cevaplarıyla sabittir. Bu durumda, davacının davalıların miras bırakanına 1.08.1997 tarihinde 10 milyar TL borç para vermesi hayatın olağan akışına da uygun düşmemektedir. Yukarıdaki açıklamalar ve somut olayın değinilen özellikleri gözletildiğinde, davalıların savunmasının tanıkla kanıtlanması usulen mümkündür.*” Bu konuda bkz. YHGK, 20.03.2002, E. 2002/177, K. 2002/206, (<https://www.lexpera.com.tr>). Doktrinde *Alangoya*, senedin karşılıksız verildiği fiili karinesini delil başlangıcı olarak nitelendirmiş ve Yargıtay kararını isabetli bulmuştur. Bu yönde bkz. *Alangoya*, 2004: 528-531. Öte yandan kararı isabetli bulmayan görüşler için bkz. Göksu, 2011: 63-64; Peksöz, 2014: 160-161.

⁷² Benzer yönde Göksu, 2011: 63.

aracılığıyla asıl ispat konusu vakıa yerine emare vakıaların ispatı yeterli görülmektedir.

Nitekim, ispat yükü üzerinde olan taraf hayatın olağan akışına dayanarak asıl vakıa yerine emare vakıaları ispat etmeye çalışmaktadır. Bu noktada da devreye tecrübe kuralları girmekte ve tecrübe kuralları yardımıyla hakimde kanaat oluşması sağlanmaktadır. Diğer bir anlatımla, ispatın konusu değişmektedir. Zira, hayatın olağan akışıyla tecrübe kurallarına dayanılarak uygulanacak hukuk kuralının koşul vakıaları yerine, ispatı daha kolay olan emare vakıalar ispat edilerek, hakimın esas ispat konusu vakıa üzerinde kanaat edinmesi amaçlanmaktadır. Bu durum ise delillerin değerlendirilmesiyle ilgili bir husustur (Umar ve Yılmaz, 1980: 166; Üstündağ, 1997: 621; Göksu, 2011: 63-64; Taşpınar, 1996: 569; Topuz, 2012: 132-133; Tanrıver, 2024: 895; Peksöz, 2014: 165-167; Börü, 2016: 56-57; Bildir, 2022: 65).

Bu açıklamalarımızdan hareketle kanımızca da hayatın olağan akışı kavramının ispat yükü kuralı ya da ispat yükünü ters çeviren bir mahiyeti bulunmamaktadır. Aksine bir yaklaşım doktrinde de isabetle belirtildiği üzere ispat yükü kurallarına ve ispat yükünün kime düştüğüne ilişkin hususların kanunla belirleneceği ilkesine de ters düşecektir. Nitekim genel ispat yükü kurallarından ayrılmak için kanunda açık bir düzenleme olması gerekmektedir (Laumen, 2015: 6).

Hayatın olağan akışına dayanan taraf, ispat kolaylığından faydalanmakta ve asıl ispat edilmesi gereken vakıa yerine komşu vakıaları ispatlamaktadır. Ancak, hayatın olağan akışı konusunda dikkat edilmesi gereken nokta, hayatın olağan akışı veya bu kavramın özünü oluşturan tecrübe kurallarının yeterli düzeyde güvenilir olup olmadıklarıdır. Hayatın olağan akışının, salt iddialardan, varsayımlardan ve önyargılardan etkilenmesi eşyanın doğasında vardır (Laumen, 2015: 4). Dolayısıyla, bin kere tekrar eden bir olayın bir sonraki sefer tekrar etmeyebileceği gözden kaçırılmamalıdır. Öte yandan, oldukça genç birisiyle, tecrübeli bir insanın hayatın olağan akışından anlayacakları şey de farklılık gösterebilir. O halde hayatın olağan akışına, sınırlı bir geçerlilik tanımak daha isabetli görünmektedir (Benzer yönde Taşpınar, 1996: 537). İlâveten, hayatın olağan akışı yoluyla ortaya konulan vakıaların bir bütün olarak değerlendirilmesi, mantık süzgecinden geçirilerek ve diğer başkaca delillerle desteklenerek hükme esas alınması yerinde olacaktır.

Yine hayatın olağan akışına mutlak şekilde dayanmanın riskini göz önüne alarak, bu kavramın sadece delillerin değerlendirilmesi ya da hakimde kanaat uyandırılması noktasında gündeme gelmesi gerektiği açıktır. Bu açıdan yaklaşıldığında ise, hukukun uygulanmasından değil, vakıaların tespitinden bahsetmek daha yerinde olacaktır (Topuz, 2012: 132). Hayatın olağan akışına dayanan taraf hakimde bir kanaat oluşturduktan sonra karşı tarafın yapması gereken ise karşı ispattır.

Hayatın olağan akışı kavramına dayanılarak uyuşmazlığın çözümünde ise, hakim kendisinde nasıl bir kanaat uyandığını, somut olaylarla bağlantı kurarak mantık ilkeleri çerçevesinde gerekçeli kararında açıkça ortaya koymalıdır. Diğer bir deyişle, uyuşmazlığın çözümünde hayatın olağan akışına başvurulmasının ya da

başvurulmamasının gerekçesi diğer delillerle desteklenerek açıklanmalıdır. Gerekeçedeki somut vakıalar ve delillerin nasıl değerlendirildiği belirtilmelidir. Hakim, delilleri serbestçe değerlendirmesinin objektif esaslarını göstermelidir (Yıldırım, 1990. 204; Konuralp, 2009: 47-49). Bu husus gerekirse istinaf veya temyiz sebebi olarak da değerlendirilmelidir⁷³ (Laumen, 2015: 4; Bildir, 2022: 105-111).

Sonuç

İspat zorluklarının aşılmasında sıklıkla gündeme gelen “hayatın olağan akışı” kavramı, özellikle iş yargılamasında büyük rol oynamaktadır. Ancak, hayatın olağan akışı kavramının net bir tanımı mevzuatımızda yer almamaktadır. Ayrıca, kavramın muğlak ve göreceli niteliği de açık bir tanım vermeyi güçleştirmektedir. Bununla birlikte, hayatın olağan akışının, ispat kolaylığı sağlamak için getirildiği rahatlıkla söylenebilir.

Hayatın olağan akışı kavramının özünde ise tecrübe kuralları yatmaktadır. O halde, hayatın olağan akışını, tecrübe kurallarına dayanan, tekrarlanan olayların gelecekte de benzer şekilde ortaya çıkacağına dair sadece yüksek olasılık gösteren ve kendisini oluşturan olaylardan soyutlanarak bir olay örgüsünü neden-sonuç ilişkisi içinde ortaya koymayı vadeden kurallar bütünü olarak tanımlayabiliriz.

Yargı kararları incelendiğinde ise, “*hayatın olağan akışı kavramı*”nın yerine “*tecrübe kuralları*”; “*fili karine*”; “*emare ispat*” “*ilk görünüş ispat*” veya “*yaklaşık ispat*” müesseselerinin de bir arada veya ayrı ayrı kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu kavramların tamamı, ispat güçlükleri olduğu durumlarda ispat kolaylığının sağlanması amacıyla getirilmiştir. Ancak, kanımızca bu kavramlar arasındaki fark teorik düzeyde kalmaktadır. Zira anılan kavramların özünde yukarıda da belirttiğimiz üzere tecrübe kuralları yer almaktadır.

Esasen hayatın olağan akışıyla, bilinen komşu vakılardan bilinmeyen bir olay için tecrübe kurallarından yardım alınarak sonuç çıkarılmaya, yani olay örgüsü içindeki neden-sonuç zinciri kurulmaya çalışılmaktadır. O halde fiili karineler ile hayatın olağan akışı kavramının birbirinden farklı hususları ifade ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Diğer bir anlatımla, burada dolaylı ispat faaliyeti gerçekleştirilmektedir.

Öte yandan, doktrindeki bazı görüşler ve yargı kararlarının çoğunluğu hayatın olağan akışına dayanan tarafın ispat yükünden kurtulduğunu ve hatta hayatın olağan akışı kavramının ispat yükünü tersine çeviren bir niteliği olduğunu

⁷³ Örneğin Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin bir kararına göre, “*Tarafların karşılıklı iddia ve savunmalarına, dayandıkları belgelere, hukuki ilişkisinin nitelendirilmesine, vaka mahkemesi hakiminin objektif, mantıksal ve hayatın olağan akışına uygun, dosyadaki verilerle çelişmeyen tespitlerine ve uyumsuzluğa uygulanması gereken hukuk kuralları ile temyiz olunan Bölge Adliye Mahkemesi kararında yazılı gerekçelere ve özellikle, Bölge Adliye Mahkemesince incelemenin HMK. nun 355/1. maddesi kapsamında yapılp...*” Bu yönde bkz. Y9HD, 19.03.2018, E.2017/21224, K.2018/5573, (<https://www.lexpera.com.tr>).

belirtmektedir. Buna karşılık, fiili karine olarak nitelendirdiğimiz hayatın olağan akışı yeni bir ispat yükü kuralı getirmediği gibi ispat yükünün yer değiştirmesine de yol açmaz. Hayatın olağan akışı, hakimin delilleri serbestçe değerlendirmesi ilkesiyle ilgili bir husustur. Burada hayatın olağan akışı aracılığıyla asıl ispat konusu vakıa yerine emare vakıaların ispatı yeterli görülmektedir. Yani, ispatın konusu değişmektedir. Bu noktada ise tecrübe kuralları devreye girmekte ve tecrübe kuralları yardımıyla hakimde kanaat oluşması sağlanmaktadır.

Hayatın olağan akışı kavramı her ne kadar ispatsızlığın riskine katlanmak zorunda olan kişiye ispat kolaylığı sunsa da, her durumda genel geçer bir kural olarak değerlendirilmemelidir. Zira hayatın olağan akışının temelinde geçmişte sıklıkla tekrar eden olayların gelecekte de benzer şekilde ortaya çıkabileceğine dair yüksek bir olasılık yer almaktadır. Ancak bu olasılığın her seferinde mutlak şekilde gerçekleşeceği gibi bir durum söz konusu değildir. İlaveten, tecrübe kurallarına dayanan hayatın olağan akışından genç bir kişiyle, yaşam deneyimi oldukça yüksek bir insanın anlayacağı şey farklılık gösterebilir. Yine benzer şekilde kültür farklılıkları da hayatın olağan akışından çıkarılacak olay örgüsünü değiştirebilir. Bu açıdan bakıldığında hayatın olağan akışı kavramının göreceli karakteri gözden kaçırılmamalıdır. Dolayısıyla, hayatın olağan akışı kavramının esasen fiili karine olduğu, ispat kolaylığı sunduğu ve delillerin değerlendirilmesinde gündeme geldiği kabul edilmelidir.

Extended Summary

One of the most fundamental difficulties that the parties must overcome in labour judiciary is the issue of proof. The nature of the relationship between the parties, the events that have taken place, old habits, failure to keep documents and records properly or at all, make it difficult for the parties to prove their claims in the event of a dispute. However, in cases arising from private law disputes, winning the case depends on proving whether the facts in dispute between the parties are real or not. The purpose of proof, which is an indispensable part of litigation, is to convince the judge about the reality of the alleged material fact. During the proceeding, the judge has to make a decision about a controversial matter that happened before the trial and outside the court. At this point, proving in a judgment is a method used to convince the judge about the reality of the alleged events. However, not being able to prove every alleged matter is a serious risk in a trial. For this reason, the legislator has laid down various rules as to who should bear the risk of lack of proof. The rules regarding the burden of proof are a method of determining who would bear the risk of uncertainty in the event that a factual assertion cannot be proven.

However, in cases where it is very difficult to prove the material fact, the party who cannot prove its claim runs the risk of losing the case. However, the concept of “the natural flow of life” is frequently used to overcome the difficulties of proof in labor judiciary. When judicial decisions are examined, a serious

conceptual confusion on this issue draws the attention. In fact, instead of the "concept of the natural flow of life", it is observed that the institutions of “rules of experience”, “presumption of fact”, “indication”, “first appearance proof” or “plausible proof” are used together or separately.

The concept of natural flow of life is not clearly defined in our legislation. This concept is also rather vague and relative in nature. The essence of the concept of the natural flow of life is essentially the rules of experience. Underlying the rules of experience are inferences based on the observation of repeated events. The rules of experience are abstract connections between events. Although this observation does not mean that there is an unexceptional repetition of the plot. It does allow us to suggest that there is a very high probability that similar sequences of events/procedures will lead to similar results in the future. The natural flow of life is essentially a set of rules based on experience. It simply shows that there is a high probability that repeated events will occur in a similar way in the future. Also, the natural flow of life is a presumption of fact in terms of its legal nature.

On the other hand, some opinions in the doctrine and the majority of judicial decisions state that the party relying on the natural flow of life is relieved of the burden of proof. And even that the concept of the natural flow of life has a nature that reverses the burden of proof. On the opposite, the natural flow of life, which we refer to as the actual presumption, does not create a new burden of proof rule. As a result of this, it does not cause a shift in the burden of proof. The concept of natural flow of life is a matter related to the principle that the judge is free to assess the evidence. Although the concept of natural flow of life makes it easier for the person who bears the risk of not having it to prove his case, it should not be regarded as a general rule in all cases. Because the natural flow of life is based on the high probability that events that have occurred frequently in the past will occur in a similar way in the future. However, this probability does not necessarily always come true. Moreover, what a young person understands about the natural flow of life based on rules of experience may differ from what a person with much life experience understands. From this perspective, the relative nature of the concept of natural flow of life should not be neglected. Therefore, it should be accepted that the concept of the natural flow of life is essentially a de facto presumption and that it provides ease of proof and comes to the fore in the evaluation of evidence.

Çıkar Çatışması Beyanı

“İş Yargılamasında ‘Hayatın Olağan Akışı’ Kavramının Rolü” başlıklı makalemizde, hiçbir kurum, kuruluş veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

İki yazarlı bu makaleye yazarlar eşit düzeyde katkı sunmuşlardır.

KAYNAKÇA

-Yararlanılan Kitaplar ve Dergiler

- Akyiğit, E. (2021) **Bireysel İş Hukuku**, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Alangoya, H.Y. (2004) “Senede Karşı Senetle İspat Kuralı ve Hayatın Olağan Akışı Kavramı”, Rona Serozan (ed.) **Prof. Dr. Necip Kocayusufpaşaoğlu İçin Armağan**, Ankara: Seçkin Yayınları, 521-531.
- Alangoya, H.Y., Yıldırım, K.M. ve Deren Yıldırım, N. (2009) **Medeni Usul Hukuku Esasları**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Alangoya, Y. (1979) **Medeni Usul Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanmasına İlişkin İlkeler**, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Albayrak, H. (2013) **Medeni Usul ve İcra İflas Hukukunda Yaklaşık İspat**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Albayrak, H. ve Yuvalı, E. (2012) “İşverenin Eşit Davranma Borcuna Aykırı Davrandığı İddialarının İspat Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, **Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi**, 34, 73-113
- Arslan, R., Yılmaz, E., Taşpınar, S. ve Hanağası, E. (2023) **Medeni Usul Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Astarlı, M. (2008) **İş Hukukunda Çalışma Süreleri**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Astarlı, M. (2009) “İş Sözleşmesinin İşçinin Davranışları Nedeniyle Geçerli Feshinde İhtar”, **Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi**, 23, 963-991.
- Astarlı, M. (2017) “İş İlişkisinin Sona Ermesi ve Kıdem Tazminatı”, **Yargıtayın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 2015**, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 211-385.
- Atalay, O. (2001) **Medeni Usul Hukukunda Menfi Vakıaların İspatı**, İzmir: D.E.Ü Rektörlük Matbaası.
- Atalay, O. (2009) “Delil Kavramı Üzerine”, Osman Berat Gürzumar (ed.) **Haluk Konuralp Anısına Armağan C.1**, Ankara: Yetkin Yayınları, 129-137.
- Atalı, M. (2009) “Medeni Usul Hukukunda Hakimin Vakıalar Hakkında Dava Dışında Edindiği (Şahsi) Bilgisini Kullanması”, Osman Berat Gürzumar (ed.) **Haluk Konuralp Anısına Armağan C.1**, Ankara: Yetkin Yayınları, 139-161.
- Atalı, M., Ermenek, İ. ve Erdoğan, E. (2023) **Medeni Usul Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011) **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul: Kubbealtı Lugatı.
- Başözen, A. (2010) **Medeni Usul Hukukunda İlk Görünüş İspatı**, Ankara, Adalet Yayınevi.
- Baycık, G. (2018) “İş İlişkisinin Kurulması, Hükümleri ve İşin Düzenlenmesi”, **Yargıtayın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 2016**, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 7-357.
- Bayram, F. (2006) “Sendikal Fesih Karinesi”, **Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi**, 3 (12), 1221-1251.

- Baysal, U. (2010) “İşverenin Eşit Davranma Borcu ve İş Sözleşmesinin Feshinde Uygulanması”, **Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi**, 7 (25), 59-101.
- Baysal, U. (2016) “Şüphe Feshi Kavramı ve Şüphe Feshine İlişkin Yargıtay Kararlarının Değerlendirilmesi”, **Sicil İş Hukuku Dergisi**, 35, 83-97.
- Belgesay, M.R. (1940) **Deliller**, İstanbul: Güven Basımevi.
- Bildir, M. (2022) **Medeni Usul Hukukunda Hayatın Olağan Akışı Kavramı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bloomeyer, A. (1968) “Medeni Usul Hukukunda Delillerin Takdiri” (çev. T. Akıntürk), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 25, 167-178.
- Börü, L. (2016) **Medeni Usul Hukukunda İddia ve Somutlaştırma Yükü**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Braun, J. (2014) **Lehrbuch des Zivilprozeßrechts**, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Cin Karagöz, E. (2017) **İdare Hukukunda Karine ve Varsayım**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Çelik, N., Caniklioğlu, N., Canbolat, T. ve Özkaraca, E. (2023) **İş Hukuku Dersleri**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Çil, Ş. (2014) “6100 Sayılı HMK'ya Göre İş Yargısında İspat Yükü ve Deliller”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 72(2), 87-102.
- Demir, A. (2008) “Yargıtay İçtihatlarındaki ‘Hayatın Olağan Akışı’ Kriteri ve İslam Hukukundaki Zahirî Hal Delili”, **Terazi Hukuk Dergisi**, 3 (28), 129-133.
- Doğan Yenisey, K. (2008) “Şüphe Feshi”, **Sicil İş Hukuku Dergisi**, 11, 65-72.
- Doğan Yenisey, K. (2015) “İş İlişkisinin Kurulması, Hükümleri ve İşin Düzenlenmesi”, **Yargıtayın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 2013**, İstanbul: Elma BasımYayın ve İletişim Hizmetleri, 9-149.
- Edis, S. (1993) **Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ekmekçi, Ö. ve Yiğit, E. (2021) **Bireysel İş Hukuku Dersleri**, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Ekonomi, M. (2014) “Ara Dinlenmesine İlişkin İş Kanununda Öngörülen Süreler ve Yargıtay Kararı”, **Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi**, 11 (42), 21-41.
- Erdoğan, Ç. (2023) **İş İlişkisinde Cinsel ve Cinsiyetçi Taciz**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Erzeybek, H. (2022) “Hayatın Olağan Akışına Aykırılık Kavramının İspat Hukuku Açısından Durumu”, **Yargıtay Dergisi**, 48 (3), 913-936.
- Germelmann, C.H., Matthes, H.C. ve Prütting, H. (2022) **Arbeitsgerichtsgesetz**, München: C.H.Beck.

- Göksu, M. (2009) “(Hukuk Yargılamasında) Vaktia ve Hukuk”, Osman Berat Gürzumar (ed.) **Haluk Konuralp Anısına Armağan C.1**, Ankara: Yetkin Yayınları, 323-350.
- Göksu, M. (2011) “6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Senetle İspat Kuralları ve Bunların İstisnaları”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1, 53-65.
- Görgün, L.Ş, Börü, L. ve Kodakoğlu, M. (2023) **Medeni Usul Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Heper, H. (2022) **İş İlişkisinde İşçinin İradesi**, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Hergenröder, C.W. (2023) **Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch (BGB)**, München: C.H.Beck.
- Huber, M. (2016) “Grundwissen - Zivilprozessrecht: Beweismaß”, **Juristische Schulung (JuS)**, Rn.980-983.
- Karakaş, F.T. (2013) “Karine Kavramı, Kanuni Karineler ve Varsayımlar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 62 (3), 729-760.
- Keser, H. (2005) “4578 Sayılı İK ve 2821 Sayılı SK’nun 31 İnci Maddesi Kapsamında İş Uyuşmazlıklarında Tarafların İspat Yükümlülükleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 50, 661-734.
- Konuralp, H. (2009) **Medeni Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Köseoğlu, A.C. ve Kabul, S. (2014) “4857 Sayılı İş Kanunu Bağlamında Çalışma Süresinin Aşılması: Fazla Çalışma”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 72(2), 233-268.
- Kuru, B. ve Aydın, B. (2023) **Medeni Usul Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Laumen, H.W. (2002) “Die Beweiserleichterung bis zur Beweislastumkehr-Ein beweisrechtliches Phänomen”, **Neue Juristische Wochenschrift (NJW)**, Heft 51, Rn. 3739-3746.
- Laumen, H.W. (2015) “Die sog. tatsächliche Vermutung”, **Monatsschrift für Deutsches Recht (MDR)**, Heft 51, 1-6.
- Musielak, H.J., Voit, W. ve Foerste, U. (2024) **Zivilprozessordnung**, München: Verlag Franz Vahlen.
- Okur, Z. (2016) “İş Uyuşmazlıklarında İşçi Lehine İspat Kolaylığı”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (Özel Sayı - Prof. Dr. Fevzi Şahlanan'a Armağan)**, 74, 587-600.
- Özdemir, E. (2006) **İş Sözleşmesinden Doğan Uyuşmazlıklarda İspat Yükü ve Araçları**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Özdiler Küçük, E. (2011) **Vergi Hukukunda Karinler**, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Özekes, M. (2005) “FSEK’de İspata İlişkin 76. Maddenin İspat Hukuku Yönünden Değerlendirilmesi”, **Legal Fikri ve Sınai Haklar Dergisi**, 1, 77-89.
- Özkaraca, E. (2013) “6356 Sayılı Kanunda Sendikal Güvenceler”, **Çalışma ve Toplum**, 38, 173-216.

- Pekcanitez, H., Atalay, O. ve Özekes, M. (2013) **Medeni Usul Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Pekcanitez, H., Atalay, O. ve Özekes, M. (2024) **Medeni Usul Hukuku**, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Peksöz, V. (2014) **Hukuk Muhakemesi Kapsamında Karineler ve Faturanın Hukuki Niteliği**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Postacıoğlu, İ.E. (1970) **Medeni Usul Hukuku Dersleri**, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.
- Prütting, H. (2020), **Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung Band 1**, München: C.H.Beck.
- Rosenberg, L. (1965) **Die Beweislast**, München: C.H.Beck
- Roth, H. (2015) “Die Tatsächliche Vermutung im Zivilprozess”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Özel Sayı Prof. Dr. Hakan PEKCANITEZ’e Armağan)**, 16, 329-344.
- Saenger, I. (2023) **Zivilprozessordnung**, Baden-Baden: Nomos.
- Schneider, E. (2007) **Die Klage im Zivilprozess**, Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt.
- Sevimli, K. A. (2013) “Türk Borçlar Kanunu m.417 ve İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Işığında İşçinin Kişiliğinin Korunması”, **Çalışma ve Toplum**, 36, 107-147.
- Sözer, A.N. (2016) “Sosyal Sigorta Hukukunda ve İş Hukukunda Gai Yorum”, **Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi**, 13 (50), 631-699.
- Sur, M. (2019) “İş İlişkisinin Kurulması, Hükümleri ve İşin Düzenlenmesi”, **Yargıtayın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 2017**, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 11-151.
- Sur, M. (2020) “Karar İncelemesi – Şüphe Feshinde İşçinin Adil Yargılanma Hakkı - Anayasa Mahkemesinin Üç Kararı”, **Çalışma ve Toplum**, 67, 2487-2500.
- Süzek, S. (2021) **İş Hukuku**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Şahlanan, F. (2015) “Günlük 11 Saati Aşan Çalışmalarda Ara Dinlenmesi”, **Tekstil İşveren Dergisi Hukuk Eki**, 98, 2-4.
- Tanrıver, S. (2024) **Medeni Usul Hukuku Cilt I**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Taşpınar, S. (1996) “Fili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 45 (1), 533-572.
- Tiemann, F. (2023) **Karlsruher Kommentar zur Strafprozessordnung**, München: C.H.Beck.
- Topuz, G. (2012) **Medeni Usul Hukukunda Karinelerle İspat**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Tuncay, C., Savaş Kutsal, B. ve Bozkurt Gümrükçüoğlu, Y. (2023) **Toplu İş Hukuku**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011) **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Umar, B. ve Yılmaz, E. (1980) **İspat Yükü**, İstanbul: Kazancı Matbaacılık.

- Uyar, T. (2013) “Kambyo Senetlerindeki Mücerretlik İlkesi, Kambyo Senedinin Hayatın Olağan Akışına Aykırı Olduğu İddiasına Dayalı Menfi Tespit Davasının Açılmasını Engeller Mi?”, **İstanbul Barosu Dergisi**, 87 (3), 243-257.
- Uysal, M. (2022) “Türk ve Alman Medeni Usul Hukukunda Tanık İfadelerinin Değerlendirilmesinde Tecrübe Kuralları”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 26, 329-366.
- Ünal, C. (2013) “Karşılaştırmalı Hukuk Işığında İşyerinde Psikolojik Tacizin İşverenin İşçinin Kişiliğini Koruma ve Eşit Davranma Borcu Kapsamında Değerlendirilmesi”, **Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi**, 10 (37), 15-75.
- Üstündağ, S. (1997) **Medeni Yargılama Hukuku**, İstanbul: Alfa Basım ve Dağıtım.
- Vorwerk, V., Wolf C. ve Kessal-Wulf, S. (2024) **Beck’sche Online-Kommentare (BeckOK ZPO)**, München: C.H.Beck.
- Vorwerk, V., Wolf, C. ve Bacher, K. (2024) **Beck’sche Online-Kommentare (BeckOK ZPO)**, München: C.H.Beck.
- Yıldırım, M.K. (1990) **Medeni Usul Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi**, İstanbul: Kazancı Matbaacılık.
- Yıldız, G.B. (2008) **İşverenin Eşit İşlem Yapma Borcu**, Ankara: Yetkin Yayınları.

- Yararlanılan Yargı Kararları

- Ankara BAM 6.HD, 12.03.2019, E.2017/4107, K.2019/441,
(<https://www.lexpera.com.tr>)
- Ankara BAM 7.HD, 06.03.2018, E.2017/2289, K.2018/514,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- Ankara BAM 7.HD, 02.07.2019, E.2018/1432, K.2019/1907,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- AYM, *Reşat Kıran Başvurusu*, Başvuru No: 2018/35972, RG, 17.12.2021, 31692.
BAG, 18.01.1995- 5 AZR 817/93, (<https://beck-online.beck.de>).
- BAG, 20.11.2014 - 2 AZR 651/13, (<https://beck-online.beck.de>).
- BGH, NJW 1972, 1520 = LM § 286 (B) ZPO Nr. 31.
- Bursa BAM 3.HD, 05.06.2020, E.2019/1739, K.2020/740,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- Bursa BAM 9.HD, 21.10.2020, E.2019/780, K.2020/1698,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- Diyarbakır BAM 8.HD, 09.11.2020, E.2020/1362, K.2020/908,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- Gaziantep BAM 8.HD, 15.01.2020, E.2018/2215, K.2020/34,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- Gaziantep BİM 2. VVD, 30.06.2020, E.2019/1864; K.2020/467,
(<https://www.lexpera.com.tr>).

- Gaziantep BAM 8.HD,13.10.2020, E.2019/458, K.2020/1033,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- İstanbul BAM 26.HD, 07.02.2020, E.2017/2452, K.2020/235,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- İstanbul BAM 25.HD, 18.06.2020, E.2019/718, K.2020/835,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- İstanbul BAM 24.HD, 02.07.2020, E.2019/2409, K.2020/1203,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- D12D, 09.04.2013, E.2009/3142, K.2013/2494, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- D13D, 26.01.2020, E.2020/2242, K.2022/233, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- LAG Bremen, 6.3.1992 - 4 Sa 295/91, NZA 1992, 694, (<https://beck-online.beck.de>).
- LAG Hessen, 05.06.2020 - 10 Sa 1519/19, (<https://beck-online.beck.de>).
- YHGK, 20.03.2002, E. 2002/177, K. 2002/206, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- YHGK, 07.10.2009, E.2009/372, K.2009/416, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- YHGK, 25.03.2015, E. 2013/2238, K. 2015/1062, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- YHGK, 08.02.2017, E.2014/2468, K.2017/229, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- YHGK, 06.12.2017, E.2015/2698, K.2017/1557, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- YHGK, 16.01.2020, E. 2019/571, K. 2020/23, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- YHGK, 09.06.2020, E.2016/824, K.2020/355, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- YHGK, 02.12.2021, E. 2018/345, K. 2021/1562, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- YHGK, 08.02.2022, E. 2021/659, K. 2022/82, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y2HD, 08.06.2020, E. 2020/1780, K. 2020/2680, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y2HD, 20.09.2021, E. 2021/5506, K. 2021/6245,
(<https://karararama.yargitay.gov.tr/>).
- Y3.HD, 05.06.2012, E. 2012/11044, K. 2012/14352,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y6HD, 26.09.2013, E.2013/11239, K.2013/13095, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y7HD, 08.05.2014, E.2014/1345, K.2014/10208, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y7HD, 14.05.2014, E.2014/2693, K.2014/10770, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y7HD, 23.06.2015, E.2015/3789, K.2015/12894, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y8HD, 20.01.2015, E.2014/20174, K.2015/1107, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y8HD, 23.02.2017, E. 2015/11101, K. 2017/2353, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 27.02.2008, E.2007/9789, K.2008/2664, (<https://legalbank.net/>).
- Y9HD, 21.01.2010, E.2008/14606, K.2010/792, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 28.01.2010, E. 2008/14529, K.2010/1463, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 04.10.2010, E.2008/35469, K.2010/26731, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 08.04.2013, E. 2013/4390, K. 2013/11424, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 18.04.2013, E.2013/32147, K.2013/12471, (<https://www.lexpera.com.tr>).

- Y9HD, 01.07.2013, E.2013/6427, K.2013/19991, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 24.03.2014, E.2014/6326, K.2014/9397, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 01.12.2014, E.2014/25713, K.2014/36221, (<https://legalbank.net/>).
- Y9HD, 14.04.2015, E.2014/1519, K.2015/14223, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 28.04.2015, E.2015/8831, K.2015/15197, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 12.10.2015, E. 2015/20326, K. 2015/28093,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 12.11.2015, E. 2014/19807, K. 2015/32194,
(<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 01.03.2016, E.2014/29156, K.2016/4395, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 13.12.2016, E.2015/7364, K.2016/22083, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 03.04.2017, E.2017/4399, K.2017/5758, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 22.05.2017, E.2017/20415, K.2017/8500, (<https://legalbank.net/>).
- Y9HD, 19.03.2018, E.2017/21224, K.2018/5573, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 22.01.2020, E.2017/14200, K.2020/928, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 03.02.2020, E.2016/12318, K.2020/1199, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 10.02.2020, E. 2017/14071, K. 2020/1819, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 12.01.2021, E.2018/8465, K.2021/410, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 18.01.2021, E.2020/3942, K.2021/1338, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 28.01.2021, E.2019/4776, K.2021/2673, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 08.12.2021, E.2021/11840, K.2021/16302, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 27.01.2022, E.2021/12471, K.2022/1343, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y9HD, 13.03.2023, E.2023/560, K.2023/3465, (www.kazanci.com).
- Y10HD, 24.09.2012, E.2012/14955, K.2012/15952, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y11HD, 12.11.2014, E.2014/9768, K.2014/17472, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y19HD, 13.05.2013, E.2013/4652, K.2013/8563, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y21HD, 14.12.2015, E.2015/19496, K.2015/22411, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y21HD, 06.06.2017, E.2016/2626, K.2017/4986, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y21HD, 03.07.2017, E.2016/9048, K.2017/5615, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y21HD, 23.09.2019, E.2018/5416, K.2019/5379, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y22HD, 22.01.2013, E.2012/10831, K.2013/372, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y22HD, 16.06.2014, E.2013/14296, K.2014/17345, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y22HD, 11.07.2014, E.2013/14897, K.2014/22404, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y22HD, 25.11.2014, E.2014/23315, K.2014/33270, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y22HD, 17.10.2017, E.2017/40841, K.2017/21915, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y22HD, 27.03.2018, E.2015/28332, K.2018/7866, (<https://legalbank.net/>).
- Y22HD, 18.10.2018, E.2017/15817, K.2018/22542, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y22HD, 13.11.2018, E.2017/17810, K.2018/24248, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y22HD, 19.11.2018, E.2018/14882, K.2018/24712, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y22HD, 13.06.2019, E.2016/12226, K.2019/12994, (<https://www.lexpera.com.tr>).
- Y22HD, 03.06.2020, E.2017/29161, K.2020/5558, (<https://www.lexpera.com.tr>).

